STATUTUL GRAIULUI DE PE VALEA SUPERIOARĂ A SOMEȘULUI MARE ÎN CADRUL DACOROMÂNEI

LUMINIȚA BOTOȘINEANU

Date fiind remarcabila unitate a dacoromânei și varietatea criteriilor aplicate de specialiști în stabilirea configurației acestui dialect, este de la sine înțeles că problema repartiției graiurilor dacoromâne a cunoscut soluții dintre cele mai diverse. În strânsă legătură cu această chestiune și în mare măsură subordonată ei, problema graiurilor din Transilvania este, de asemenea, un subiect extrem de controversat.

1. Opinii care nu admit un statut de sine stătător al graiurilor ardelenești

Majoritatea cercetătorilor care s-au ocupat de situația dialectală a Transilvaniei, de la G. Weigand încoace, sunt de părere că graiurile ardelenești nu se constituie într-o unitate lingvistică de rangul celor din Moldova, Muntenia sau Banat, pe motiv că această arie nu ar avea trăsături care să o caracterizeze exclusiv.

Susținută mai întâi de G. Weigand[1], ideea că Transilvania nu formează o arie dialectală independentă, ci se prezintă ca o vastă arie de tranziție sau se grupează cu unitățile vecine a fost reluată ulterior, într-o formă nouă și cu argumente ținând de geografia lingvistică, dar și de domeniul istoriei culturii, de É. Picot[2], S. Pușcariu[3],

[1] În studiul *Despre dialectele românești*, „Convorbiri literare", LXII, p. 441–448, autorul definește Transilvania ca pe o sumă de „dialecte" mărunte de tranziție (numite, în *Introducerea* la WLAD, coloana 11, *Übergangsdialekte*), între Moldova (cu care se grupează aria estică), Muntenia (cu care se aseamănă partea de sud) și Banat (ale cărui trăsături iradiază în sud-vestul Transilvaniei).

[2] În *Documents pour servir à l'étude des dialectes roumains* (apud Ivănescu, ILR, p. 40), acesta arăta că, spre deosebire de Muntenia, Moldova, Banat și Maramureș, care au fiecare un „dialect" propriu, Ardealul rămâne neindividualizat din punct de vedere lingvistic, fiind caracterizat de un „dialect" de tranziție.

[3] Vezi *Graiul din Transilvania* (p. 402–403), unde autorul afirmă răspicat: „*Transilvania n-a constituit niciodată o unitate diferențiată de celelalte regiuni românești, ci s-a înglobat întotdeauna în ansamblul românesc*", iar „*românii din Transilvania au gravitat întotdeauna spre compatrioții lor de dincolo de munți de care-i uneau credința, limba, interesele economice și un sentiment de solidaritate mereu treaz* [subl. a.]". Cf. și Pușcariu, LR, p. 311.

ALIL, t. XLIV–XLVI, 2004–2006, București, p. 131–163

BDD-A1286 © 2004-2006 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:57:23 UTC)

S. Pop[4], E. Petrovici[5], R. Todoran (*Repartiția*, p. 9–24), I. Coteanu[6], care s-au exprimat, uneori în termeni radicali, cu privire la absența unei arii dialectale ardelenești care să poată fi definită ca independentă. Acesta pare a fi și punctul de vedere al autorilor manualului de dialectologie din 1977[7], care nu rezervă graiurilor ardelenești un capitol aparte.

Cercetătorii care împart graiurile dacoromâne în două grupuri dialectale includ graiurile ardelenești în aria nordică. Teoria, formulată de A. Philippide în legătură cu împărțirea dacoromânei în două ramuri principale, corespunzătoare valurilor de migrație a populației protoromânești la nord de Dunăre[8], a fost reluată de I. Iordan (*Graiul putnean*, în *Scrieri alese*, București, Editura Academiei Române, 1968, p. 230–247), Al. Rosetti[9] și, mai târziu, din alte puncte de vedere și cu alte criterii, de I. Gheție[10] și Em. Vasiliu[11].

Criticând caracterul neunitar și incoerent al criteriilor aplicate în stabilirea repartiției dialectale a dacoromânei, I. Gheție propune un demers bazat pe distincția dintre ceea ce el numește trăsături *tipice*, care nu se regăsesc în ariile învecinate (*trăsături tipice relative*), eventual în nicio arie a unității dialectale superioare ierarhic (*trăsături tipice absolute*), și trăsăturile *atipice* (care creează arii continue) ale unităților dialectale de analizat (aceste trăsături pot fi decelate printr-o analiză riguroasă, uzând

[4] „Se face adesea aluzie la un dialect transilvan. *La drept vorbind, așa ceva nu există* [subl. a.]. Pe fiecare din hărțile atlasului se poate constata că vorbirea din vechiul regat ocupă parte considerabilă din Transilvania" (*Atlasul lingvistic al României*, în „Societatea de mâine", nr. 10, 1933, p. 235).

[5] Pentru a demonstra absența unui subdialect ardelenesc, E. Petrovici (*Transilvania*, p. 102–106) propune un model de analiză bazată pe argumente de ordin lexical: repartiția noțiunilor „zăpadă" și „os" (termenii corespunzători acestor noțiuni divizând teritoriul Transilvaniei în trei părți, grupate fiecare cu aria dialectală cea mai apropiată) și repartiția noțiunii „burtă" (în funcție de termenii – comuni cu cele proprii subdialectelor învecinate – folosiți pentru această noțiune, distingându-se patru arii ardelenești). Pentru mai multe detalii, vezi și Petrovici, SDT, p. 44, unde autorul invocă și argumente de ordin fonetic: „În ceea ce privește Transilvania, constatăm că și palatalizarea labialelor o împarte în mai multe zone: una de sud-vest, care păstrează labialele ca Banatul și Oltenia, una de nord-vest care prezintă aceleași stadii de palatalizare ca nordul Crișanei, și una de est și sud-est, care palatalizează labialele ca Moldova și estul Munteniei".

[6] Care împarte Transilvania în trei arii, asociate cu unitățile învecinate: graiurile ardelenești sudice sunt atașate „dialectului" muntenesc, cele nord-estice „dialectului" moldovenesc, iar cele vestice „dialectului" crișean (*Elemente de dialectologie a limbii române*, București, Editura Științifică, 1961, p. 24).

[7] Ne referim la volumul *Dialectologie română*.

[8] Astfel se delimitează două mari tipuri dialectale, care urcă până în epoca românei primitive: ramura banato-transcarpatină și ramura muntenească (Philippide, OR, p. 30).

[9] În încercarea sa de a stabili repartiția dialectală a textelor din secolul al XVI-lea, dar fără a-și propune în mod explicit o delimitare teritorială a graiurilor dacoromâne, lingvistul bucureștean se plasează pe aceleași poziții ca A. Philippide: „[...] unui grup dialectal alcătuit din Moldova, nordul Ardealului și Maramureșul i se poate opune un grup dialectal alcătuit din Țara Românească și sudul Ardealului; Banatul ocupă un loc aparte: el prezintă particularități fonetice care îl alătură când primului grup, când celui de-al doilea" (Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978, p. 601).

[10] Care, realizând un dialog profitabil cu A. Philippide, se socotește îndreptățit să dea credit opiniei acestuia, împărtășită și de I. Iordan (Gheție, *Dialectologia istorică*, p. 162–168).

[11] În analiza configurației actuale a dacoromânei, autorul adoptă un model generativ-transformațional, care îl conduce la concluzia existenței a două tipuri dialectale, denumite convențional „grupul dialectal moldovean", respectiv „grupul dialectal muntean" (*Fonologia istorică*, p. 140–193).

BDD-A1286 © 2004-2006 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:57:23 UTC)

de principiile geografiei lingvistice). Prin aplicarea unei asemenea metode, autorul citat ajunge la concluzia că modul în care se combină trăsăturile tipice şi cele atipice în dacoromâna actuală nu ne permite să delimităm mai mult de două arii (nordică şi sudică), indiferent dacă procedăm inductiv sau deductiv[12].

Este interesant de remarcat că unii dintre cercetătorii menţionaţi *supra* au făcut, mai devreme sau mai târziu, unele observaţii care relativizează afirmaţiile categorice citate, în legătură cu statutul lingvistic al Transilvaniei. Astfel, A. Philippide, când vorbea despre cele două ramuri ale dacoromânei, se referea în primul rând la momentul formării acestui dialect (secolele al VI-lea – al VII-lea); observând că în ramura banato-transcarpatină au apărut la un moment dat diferenţieri regionale, lingvistul ieşean admite că în cadrul acesteia tind să se contureze trei unităţi – Moldova, Banatul şi *Transilvania* (vezi OR, p. 30). În ceea ce-l priveşte pe S. Puşcariu, acesta notează: „Mai ales caracteristic este însă *e* deschis în rostirea unor cuvinte ca *fete*, *iubeşte*... *E una din rostirile regionale după care poţi recunoaşte mai repede pe un ardelean* [subl. n.] (căci foarte puţini izbutesc să se dezbare de ea). Un *o* deschis se aude de asemenea [...] prin Transilvania de miazănoapte" (LR, p. 79), recunoscând implicit existenţa unor particularităţi ardeleneşti (de altfel foarte rezistente, din moment ce de multe ori transpar în varianta locală a limbii literare). În încercarea sa de a reconsidera structura actuală a dacoromânei după criterii mai unitare şi, implicit, mai ştiinţifice, I. Gheţie admite că, dacă avem în vedere „aria mare", „ar trebui să acceptăm existenţa unei unităţi dialectale întinse (căreia i s-ar putea spune subdialectul ardelenesc)" (*Repartiţia*, p. 339), aceasta în ciuda faptului că „subdialectul" menţionat este într-o câtva diferit de celelalte prin aria sa extinsă şi coerenţa sa relativă. Această unitate dialectală s-ar caracteriza printr-un *o* deschis şi prin palatalizarea dentalelor, trăsături la care s-ar adăuga evoluţia africatei *ĝ* la *j* (ultimul fenomen neapărând însă la scara întregului idiom, ci numai în Crişana, care reprezintă, în opinia specialistului bucureştean, o „unitate destul de puternic individualizată" în cadrul grupului dialectal ardelenesc).

2. Opinii în favoarea individualizării unor graiuri/unui grai de tip ardelenesc

Puţini dintre cercetătorii care s-au ocupat de aria ardelenească au fost de părere că aceasta ar putea constitui o unitate dialectală aparte. H. Tiktin[13] şi M. Gaster[14] au

[12] Pentru distincţia trăsături tipice – trăsături atipice, vezi şi *Repartiţia*, p. 317–346, unde găsim forma primară a problematicii discutate în *Dialectologia istorică*.

[13] Aplicând criterii fonetice şi lexicale, dar de fapt făcând implicit apel şi la împărţirea politico-administrativă a teritoriului României, lingvistul german identifică patru grupuri de graiuri: muntean, moldovean, *transilvănean* şi bănăţean („Die rumänische Sprache", apud *Dialectologie română*, p. 120).

[14] În *Introducerea* la *Chrestomaţie română*, Leipzig–Bucureşti, vol. II, 1891, p. XC–CVIII), se afirmă că *„dialectele" din Transilvania* ocupă o poziţie intermediară, atât din punct de vedere topic, cât şi ca trăsături lingvistice, situându-se între „dialectele" de nord, din Moldova, şi „dialectele" de sud, din Muntenia; în ciuda numeroaselor elemente comune ale „dialectelor" din Transilvania cu cele din Moldova

BDD-A1286 © 2004-2006 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:57:23 UTC)

fost primii care au susținut ideea existenței unui grai („dialect") ardelenesc, argumentarea lor fiind ulterior ținta unor critici dure care, catalogând-o drept incompletă, o acuzau de o excesivă valorizare a delimitărilor de ordin teritorial și administrativ.

Pornind de la ideea că Transilvania este o arie geografică mult prea întinsă pentru a fi considerată o simplă arie de tranziție, G. Ivănescu[15] susține că zona în chestiune reprezintă o unitate dialectală independentă de cele învecinate, chiar dacă mai puțin individualizată decât acestea. În conformitate cu ideea că „subdialectele slab caracterizate [...] sunt și subdialecte de tranziție, mixte sau mozaic" (ILR, p. 44), autorul reconsideră statutul „dialectului" vorbit în aria cuprinsă, geografic, între Alba-Iulia, Dej, Munții Rodnei, Miercurea-Ciuc, Brașov și Sibiu, care, dincolo de trăsăturile specifice unui „dialect de tranziție", prezintă o individualitate ce cu greu ar putea fi ignorată. Unitatea diatopică astfel delimitată ar avea patru subdiviziuni: „ardelean cu *t'* (*k'*) > *ĉ*, ardelean central cu *te*, *ti*, ardelean de sud și ardelean dinspre Moldova" (*ibidem*)[16].

În ultimele decenii, dezbaterea în jurul graiurilor ardelenești a înregistrat o nouă direcție, prin studiile cercetătorilor timișoreni V. Frățilă și V. Țâra. În vederea unei împărțiri dialectale riguroase a teritoriului dacoromân, în condițiile unității acestui dialect, autorii citați sunt de părere că se impune ca logică (și aproape obligatorie) luarea în considerare nu numai a trăsăturilor „tipice" pentru o anumită arie, ci și a modului (adesea original) în care se combină trăsăturile „atipice"[17] (trăsături comune mai multor arii învecinate). Rezultatul unui asemenea demers îl constituie o structură organizată pe trei niveluri ierarhice, în mare parte coincidentă (mai puțin terminologic cât referențial) la cei doi autori.

În opinia lui V. Frățilă, unitatea de rang superior (dialectul dacoromân) cunoaște o împărțire în patru subunități – „grupul dialectal transilvănean" opunându-se „atât subdialectului bănățean, cât și celui muntean, respectiv celui moldovean" –, în vreme ce grupul dialectal ardelenesc se diferențiază, la rândul lui, în „patru graiuri mari: crișean, maramureșean, nord-est ardelenesc și ardelenesc de centru și sud" (*Contribuții*, p. 103)[18].

și cu cele din Muntenia, autorul vorbește despre coeziunea ariei dialectale ardelenești, care ar fi o unitate de același rang cu celelalte două.

[15] Vezi *Les subdivisions territoriales du roumain*, în ACILFR, XIII, nr. 2, 1976, p. 167–178. Vezi și Ivănescu, ILR, p. 38–39, unde sunt calificate drept inacceptabile atât teoria lui Weigand și Puşcariu (care socoteau „pe nedrept un teritoriu extrem de întins și cu fenomene proprii ca unul de tranziție"), cât și cea a lui Petrovici (în lucrările căruia „un teritoriu destul de întins, cuprins între Munții Rodnei, linia Dej-Alba Iulia, linia Dej-Miercurea Ciucului și Carpații moldovenești, a rămas în fond nerepartizat la vreun dialect dacoromân").

[16] Ca unică soluție pentru o analiză completă a graiurilor dacoromâne, autorul propune aici o clasificare mai detaliată, pe graiuri, și renunțarea la încercarea de a împărți dacoromâna în câteva „dialecte" mari.

[17] Terminologia îi aparține lui I. Gheție (vezi supra, nota 12).

[18] Aceeași opinie este susținută în articolul *Repartiția dialectală a dacoromânei (istoricul problemei, cauzele și vechimea ariilor dialectale)*, inclus în volumul *Studii de toponimie și dialectologie*, Timișoara, Excelsior Art, 2002, p. 313–371, unde, într-un context lingvistic și istoric larg, profesorul timișorean susține

BDD-A1286 © 2004-2006 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:57:23 UTC)

Și la V. Țâra (*Șieu*, p. 23) graiurile de tip ardelenesc apar la același nivel ierarhic cu celelalte mari subdiviziuni ale dacoromânei (subdialectele de tip moldovenesc și subdialectele de tip muntenesc), cu precizarea că în cadrul „tipului ardelenesc", V. Țâra distinge trei graiuri individualizate – bănățean, crișean și maramureșean – și două mai puțin individualizate – graiul transilvănean de centru-sud și graiul transilvănean de nord-est[19].

Admițând, ca premisă teoretică, necesitatea de a accepta drept criteriu al repartiției dialectale, alături de particularitățile lingvistice absolute, și faptele comune cu ariile învecinate, autorii secțiunii *Graiurile din Transilvania* (Maria Marin și B. Marinescu) din *Tratatul de dialectologie* (p. 355–390) ajung la concluzii parțial diferite în ceea ce privește varietățile teritoriale ale grupului dialectal transilvănean. După Maria Marin și B. Marinescu, în cadrul acestui grup „se disting ca subdiviziuni puternic individualizate graiul crișean, graiul oșean și graiul maramureșean" (*Tratat*, p. 357); cât privește unitatea dialectală corespunzătoare Transilvaniei propriu-zise, cercetătorii citați uzează de termenul „*graiuri* din Transilvania [subl. n.]", opțiunea pentru forma de plural fiind motivată prin „unitatea *relativă* [subl. n.] a zonei descrise" (*ibidem*)[20].

La rândul său, în manualul de dialectologie română publicat în 2002, profesorul ieșean A. Turculeț (DR, p. 146–153) înclină spre acordarea unui statut de sine stătător graiurilor transcarpatine, pe care le desemnează prin sintagma „graiurile din Transilvania", plural sugerând același caracter fragmentar al unei arii ce „s-a deprins din grupul dialectal nordic" și în interiorul căreia s-au conturat, în timp, „subdialectele crișean și maramureșean" (*ibidem*, p. 146).

3. Problema graiului din nord-estul Transilvaniei, reflectată în cercetările anterioare

Atât cât a intrat în sfera de preocupări a dialectologilor, problema graiului transilvănean de nord-est a fost la fel de viu disputată ca și cea a existenței unei unități dialectale individualizate pe teritoriul Transilvaniei. Opiniile se înscriu pe două direcții,

existența a „patru arii [ale «grupului dialectal transilvănean», n.n.]: una cuprinzând Crișana, alta Maramureșul, alta Transilvania de nord-est și alta Transilvania de centru și sud" (p. 370). Vezi și *Graiul de pe Târnave*, Blaj, ASTRA, 2005, p. 202, unde se vorbește despre „grupul graiurilor transilvănene", structurat, în conformitate cu delimitările operate anterior, în „patru arii: una crișeană, alta maramureșeană, alta ardelenească de nord-est și, în sfârșit, una ardelenească de centru și sud".

[19] Vezi și idem, *Nord-estul Transilvaniei*, p. 353, unde profesorul timișorean, fără a vorbi explicit de acest tip de repartiție dialectală, o sugerează opunând graiul studiat celorlalte unități dialectale transcarpatine („un grai de tip transilvănean cu mai puține particularități proprii decât cele vorbite în Crișana și Maramureș, dar mai bine individualizat decât graiul din centru și sud").

[20] După cum se observă însă din simpla consultare a sumarului cărții, unități care în secțiunea citată sunt subsumate unui (teoretic) „subdialect transilvănean cu o arie întinsă și cu o unitate relativă" (*Tratat*, p. 357), fiind numite în consecință („graiul crișean", „graiul maramureșean"), apar aici (și, evident, și în capitolele corespunzătoare ale *Tratatului*) sub denumirea de „subdialecte" – neomogenitate în abordare care putea fi evitată, încercându-se o armonizare între modurile personale în care s-au poziționat semnatarii față de chestiunea în discuție.

BDD-A1286 © 2004-2006 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:57:23 UTC)

autorii fie remarcând anumite trăsături prin care graiul în chestiune se apropie de subdialectul moldovenesc (G. Istrate, A. Turculeț), fie încadrându-l în mod hotărât în vasta și fărâmițata arie ardelenească (G. Ivănescu[21], D. Șandru, V. Frățilă, V. Țâra, V. Văsieșiu).

3.1. *Încadrarea graiului nord-est ardelenesc în subdialectul moldovenesc*

În studiul consacrat graiului din județul Bistrița-Năsăud, G. Istrate și A. Turculeț (*Bistrița-Năsăud*, p. 207)[22] remarcă o serie de convergențe între idiomul cercetat și graiurile moldovenești și punctează variațiile (de natură fonetică, în primul rând) ce se înregistrează chiar și în cadrul acestei arii dialectale restrânse; astfel, autorii citați consideră că estul extrem al ariei (punctul de anchetă Lunca Ilvei) se articulează cu graiurile moldovenești învecinate prin fenomenul închiderii vocalelor de apertură medie aflate în poziție finală: „Frecvența relativ ridicată a închiderii vocalelor finale *e* și *ă apropie* [subl. n.] graiul din Lunca Ilvei de graiurile din Moldova" (*ibidem*, p. 196–197)[23]. În acest context, cercetătorii ieșeni aduc în discuție relația directă dintre închiderea vocalelor *e* și *ă* aflate în final de cuvânt și tendința de afonizare a vocalelor finale (fenomen care pare a fi o caracteristică a multor graiuri nordice în general, deci și a graiului analizat), fapt semnalat de S. Pop și E. Petrovici (***Mână** cu pluralul*, în DR, VII, 1931–1933, p. 98) și aprofundat de A. Avram (*Cercetări asupra sonorității în limba română*, București, Editura Academiei Române, 1961, p. 33).

3.2. *Graiul din nord-estul Transilvaniei, componentă a ariei ardelenești*

D. Șandru își argumentează poziția cu privire la apartenența acestui grai la aria lingvistică transilvăneană pornind de la unitatea geografică a zonei, care forma altădată și o unitate administrativă – regimentul de graniță cu centrul la Năsăud. Înainte de a face o descriere completă a idiomului, Șandru punctează ceea ce, în opinia sa, conturează particularitățile graiului din Năsăud în contrast cu graiurile învecinate[24], precizând apoi din ce motive includerea acestui grai printre graiurile moldovenești îi pare inacceptabilă. Argumentele invocate erau: „1. palatalisation des occlusives labiales et des fricatives labiodentales: *bğ, pč, j, ś, mń* à Năsăud; *g', k', y, h', n'* en Moldavie; 2. *ă* et *e* en

[21] Vezi *Problemele capitale*, p. 89. Să notăm că G. Ivănescu se referă în primul rând la perioada „vechii române literare" și, implicit, la dialectul literar care s-a conturat în această zonă.

[22] Vezi, pentru același subiect, G. Istrate, *Graiul satului Nepos*, în BIFR, IV, 1937, p. 50–97.

[23] Spre deosebire de punctul de vedere mai nuanțat exprimat aici, în studiul său din 1937, profesorul G. Istrate îngloba mai hotărât graiul menționat în aria moldovenească.

[24] „Certaines particularités du parler de Năsăud le séparent du parler des régions avoisinantes (Maramureș, région du Mureș, de Dej et Moldavie). Ce sont: *o̯* (*ro̯tă, iko̯nă*; correspond à la diphtongue *o̯a*, de la langue commune), *k, g + e, i* > *č, ğ* (*oč, ureče, unğe*) et le traitement des fricatives labio-dentales et des occlusives labiales" (Șandru, *Enquêtes*, p. 179).

BDD-A1286 © 2004-2006 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:57:23 UTC)

fin de mot à Năsăud, tandis qu'en Moldavie on a *â* (*î*) et *i*; 3. altération de *l*, *r* et surtout de *t*, *d*, *n* (à Năsăud: *l'*, *r'*, *d'*, *t'*, *n'*; non-altération de ces consonnes en Moldavie); 4. traitement de *a* accentué (*a* à Năsăud, *ă*, *o̯* et *a* en Moldavie); 5. traitement de *o̯a* (*o̯* à Năsăud; *o̯a* en Moldavie); *ć*, *ǧ* (à Năsăud); *k'*, g' (en Moldavie). [...] Quant aux traits qui rapprochent le parler de Năsăud des parlers moldaves (*k*, *g* + *e*, *i* > *ś*, *j*; *ya* > *ye*: *băyèt*, *înkuyèt* etc.), ils sont peu significatifs et peuvent s'expliquer par des relations de voisinage" (*Enquêtes*, p. 179–180).

Graiul nord-ardelenesc dinspre Moldova, care era, în perioada „vechii române literare", în opinia lui G. Ivănescu (*Problemele capitale*, p. 110–117), un grai românesc foarte asemănător cu cel rotacizant, dar avea şi trăsături proprii, îşi păstrează individualitatea şi în prezent[25].

În monografia consacrată graiului din Transilvania de nord-est, V. Ţâra (*Nord-estul Transilvaniei*) ajunge la concluzia că unitatea dialectală vizată, „un grai ardelenesc mai puţin individualizat decât cel crişean sau maramureşean", are totuşi trăsături proprii, prin care se diferenţiază, pe de o parte, de celelalte graiuri ardeleneşti, şi, pe de altă parte, de subdialectul moldovenesc (în ciuda trăsăturilor comune şi cu primul tip, şi cu cel de-al doilea). Demersul, diacronic şi sincronic, fonetic şi lexical, este construit pe ideea că graiul în chestiune se individualizează prin combinaţia inedită de trăsături, tipice sau atipice.

Pe aceeaşi linie merge şi V. Văsieşiu, care, fără a aduce argumente noi, pledează pentru ideea că „graiul năsăudean" nu este un grai mixt şi nici unul de tranziţie, după cum nu este nici un grai de tip moldovenesc, ci „se integrează în aria lingvistică mai largă a Ardealului de (centru şi) nord" (*Graiul năsăudean*, Târgu-Mureş, Casa de Editură „Mureş", 1996, p. 165).

4. Statutul graiului de pe valea superioară a Someşului Mare

Pentru stabilirea statutului graiului de care ne ocupăm, esenţială este determinarea repartiţiei dialectale a dacoromânei, posibilă prin două căi[26]: fie dinspre general (limba) spre particular (dialecte, subdialecte, graiuri), fie dinspre aspectele particulare (graiurile), de la care se ajunge, treptat, prin cuprinderea lor în unităţi tot mai largi, spre generalul reprezentat de limbă. În ceea ce ne priveşte, optăm pentru prima variantă, urmărind faptele care caracterizează graiul de pe valea superioară a Someşului Mare şi răspândirea lor în cadrul dialectului dacoromân, în cercuri concentrice, din ce în ce mai restrânse. Am reţinut pentru aceasta în primul rând fapte

[25] Cf. idem, ILR, p. 44, unde Ivănescu îl analizează ca pe o subdiviziune a „dialectului" ardelenesc (el însuşi cu un statut incert, între „dialect de tranziţie" şi „dialect" propriu-zis), numindu-l grai ardelenesc „dinspre Moldova"; vezi şi *supra*, secţiunea 2 şi nota 15.

[26] Cf. Gheţie, *Dialectologia istorică*, p. 163, unde se vorbeşte despre principiul deductiv, în opoziţie cu cel inductiv.

BDD-A1286 © 2004-2006 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:57:23 UTC)

de natură fonetică, semnificative prin caracterul lor repetitiv[27], dar am selectat şi trăsături de ordin morfologic şi chiar lexical, în măsură să consolideze delimitările realizate deja. Regretabilă din acest punct de vedere este absenţa, din „repertoriul" de fapte cu care operăm, a tiparelor intonaţionale sau a anumitor aspecte de ordin sintactic, a căror proiecţie cartografică (care ar putea avea implicaţii decisive în stabilirea profilului dialectal al Dacoromaniei) ar fi o operaţie utopică în condiţiile în care cea mai mare parte a teritoriului dacoromânei nu este acoperită de astfel de cercetări. Am reuşit totuşi ca, prin comparaţia cu materialul înregistrat şi interpretat în studii sau monografii dedicate acestor aspecte[28], să facem unele comentarii în legătură cu eventualele continuităţi între ariile studiate anterior şi aria Someşului superior.

Pornim, în analiza noastră, de la constatarea elementară că graiul de pe valea superioară a Someşului Mare verifică toate trăsăturile reţinute de I. Gheţie (*Dialectologia istorică*, p. 165–167) ca fiind definitorii pentru nordul dacoromânei:

a) la nivel *fonetic*, 20 de fapte primare:

1. *é...e*> *ę*;
2. *ęá* final> *ę*;
3. *i̯á* în poziţie moale > *i̯e*;
4. *i̯á* în poziţie tare > *i̯ę*;
5–9. palatalizarea labialelor;
10–14. velarizarea după labiale;
15–17. velarizarea după *s*, *z*, (*d̨*) şi *ţ*;
18. *r* moale în finalele *-ar*, *-er*, *-or*;
19. *ĝ* (< lat. *g* + *e*, *i*) se fricativizează;
20. în *ĝ* se confundă descendenţii lat. *g* + *e*, *i* cu descendenţii lat. *i̯* + *o*, *u*;

şi 5 secundare:

1. *ă* etimologic în *păreche*, *părete*, *năsip*, *rădica*, *mulţămi*;
2. *â* în *câne*, *mâne*, *mâni*, *pâne*;
3. *do̯uă*, *no̯uă*;
4. *n* în *genunchi*, *mănunchi*;

[27] Şi pe care majoritatea specialiştilor le consideră a fi cele mai relevante în definirea profilului dialectal al unei limbi (E. Petrovici, *Repartiţia graiurilor dacoromâne pe baza ALR*, în I.R, III, nr. 5, 1954, p. 13, arăta că „pentru stabilirea graniţelor dintre dialecte sunt [...] mai indicate ariile fonetice"; vezi şi Todoran, *Repartiţia*, p. 9–11; I. Gheţie, *Repartiţia*, p. 326–327; Şt. Giosu, *Graniţe şi arii dialectale*, în AUI III c. XIV, fasc. 1, 1968, p. 27), unii chiar absolutizându-le (Em. Vasiliu, *Fonologia istorică*, p. 190).

[28] Vezi, în special, A. Avram, *Particularităţi ale intonaţiei interogative în graiul din Muscel*, în FD, vol. VIII, 1973, p. 43–64; Laurenţia Dascălu, *Observaţii asupra intonaţiei graiului din Maramureş*, în FD, vol. IX, 1975, p. 77–92; I. Gheţie, *Sintaxa graiurilor din valea Bistriţei (Bicaz)*, în SCL, XXVII, 1976, nr. 1, p. 21–32; nr. 2, p. 121–135; nr. III, p. 221–230; V. Ţâra, *Construcţii sintactice în graiul de pe valea superioară a Şieului (Transilvania)*, în *Studii de lingvistică*, Timişoara, Universitatea din Timişoara, 1976, p. 207–213; Magdalena Vulpe, *Subordonarea în frază în dacoromâna vorbită*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1980; Sabina Teiuş, *Coordonarea în vorbirea populară românească*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1980.

BDD-A1286 © 2004-2006 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:57:23 UTC)

5. fonetisme izolate: *tăt*, *tulbura*, *fereastă*.

b) la nivel *morfologic*, 6 fapte de mai mare însemnătate:

1. articolul posesiv invariabil *a*;
2–3. forme verbale neiotacizate: *aud* (*să audă*), *trimit* (să *trimită*);
4. la vb. de conjugarea a II-a, a III-a şi a IV-a, pers. 3 diferă de pers. 6: *el aude*, *ei aud*;
5. auxiliarul pf. comp. (pers. 3) *o*;
6. auxiliarul viitorului (pers. 3) *a*;

şi 5 mai puţin importante:

1. forme verbale cu accentul pe tulpină: *măsura*, *împresura*, *înconjura*, *înfăşura*, *strecura*;
2. formele de conjunctiv *să beie*, *să deie*, *să ieie* etc.;
3. imperativele *adă!*, *vină!*;
4. conjunctivul *să ploaie*;
5. forma „scurtă" a verbului *a fi* la pers. 3 Ind. prez. *îi*.

c) la nivel *lexical*: *sudoare*, *arin*, *(a) bate* 'a lătra', *ciubăr*, *cocostârc*, *colb*, *coteţ*, *curechi*, *dobă*, *fluier*, *(femeie) grea* 'însărcinată', *înconjura*, *sùdui*, *sudalmă*, *jugăni*, *mai*, *mire*, *mâţă*, *nănaş*, *nănaşă*, *neam*, *nigel*, *oloi*, *plămân*, *rade*, *rărunchi*, *rânză*, *(a se) schimba*, *sfadă*, *spinare*, *turea(t)c(ă)*.

4.1. *Trăsături ale ariei nordice a dacoromânei*

Graiul din zona studiată se încadrează în aria dialectală nordică a dacoromânei printr-o majoritate covârşitoare de particularităţi.

4.1.1. *Fapte de ordin fonetic*

– cuvinte accentuate diferit în raport cu situaţia din graiurile munteneşti: *blástăm(i)/blestem(i)* în Banat, Maramureş, Transilvania, Moldova, Bucovina, prin Oltenia, N Dobrogei, un punct din E şi unul din S Munteniei (ALR II s.n., 7, h. 1881, 1882); *înconjur/încunjur* în Banat, Crişana, Maramureş, Transilvania (fără zona de SE), Bucovina, Moldova (mai puţin un punct din S) (ALR II s.n., 7, h. 1895); *înfăşur* în Banat (fără un punct din NE), Crişana, Maramureş, Transilvania (mai puţin un punct din SE), Bucovina, Moldova (fără un punct din S), V Olteniei, S Munteniei, un punct din N Dobrogei (ALR II s.n., 7, h. 1896); *măsur* în NV Banatului, Crişana, un punct din Maramureş, Transilvania (mai puţin SE), Bucovina, jumătatea de N a Moldovei, prin S Moldovei (ALR II, s.n., 7, h. 1897); *strécură* în Banat, Crişana, Maramureş, Transilvania (fără SE), Bucovina, N Moldovei, un punct din NV Olteniei (ALR II s.n., 2, h. 411); *gínginâ* în N Crişanei, Maramureş, N Transilvaniei, Bucovina, Moldova (ALR I/1, h. 32); *míjloc* în N Banatului, Crişana, Maramureş, Transilvania (mai puţin un punct din SE); Bucovina, Moldova, prin E Munteniei şi S Dobrogei (ALR II s.n., 5, h. 1594); *Ştefan* în Banat, Crişana (fără V), Maramureş, Transilvania, Bucovina, Moldova (ALR II s.n., 5, h. 1537);

BDD-A1286 © 2004-2006 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:57:23 UTC)

– *ă* în cuvinte precum: *n[ă]caz* în N și S Banatului, N Crișanei, E Maramureșului, E și S Transilvaniei, N Moldovei (ALR II s.n., 5, h. 1451); *n[ă]sip(os)* în Banat, S Crișanei, Maramureș, Transilvania, Bucovina, Moldova, Oltenia, N Dobrogei (ALR II s.n., 1, h. 10); *p[ă]rete* în E Banatului, Crișana, Maramureș, Transilvania, Moldova, S Olteniei, V Munteniei (ALR II s.n., 7, h. 1876); *p[ă]reche* în E Banatului, Crișana, Maramureș, Transilvania, Moldova, S Olteniei, V Munteniei (ALR II s.n., 7, h. 1877); *(mă) sp[ă]rii* în Banat, Crișana, Maramureș, Transilvania, Bucovina, Moldova (mai puțin câteva puncte din S), NV Olteniei (ALR I/1, h. 99; ALR II s.n., 7, h. 1878);

– *î* < *a* în poziție prenazală, fără anticiparea timbrului palatal: *m[î]ne*, *c[î]ne*, *p[î]ne* în Banat, Crișana, Maramureș, Transilvania, Moldova, Bucovina, vestul Olteniei (ALR II/1, h. 48; ALR II s.n., 3, h. 662, 663; ALR II s.n., 4, h. 1066, 1067; ALR II s.n., 6, h. 1654);

– *u* în contexte ca: *înconj[u]r* în Banat, Crișana, Maramureș, Transilvania, Bucovina, Moldova (fără partea de S) (ALR II s.n., 7, h. 1895); *înfășj[u]r* în Banat, Crișana, Maramureș, Transilvania, Bucovina, Moldova (fără S) (ALR II s.n., 7, h. 1896); *măs[u]r*, *măs[u]ră* în Banat, Crișana, Maramureș, Transilvania (fără SE), Bucovina, Moldova (fără S) (ALR II s.n., 7, h. 1897, 1898);

– reducerea diftongului vechi *e̯a*: *căm[e]șă/căm[ę]șă* în Banat, Crișana, Maramureș, Transilvania (mai puțin SE), Bucovina, Moldova (ALR II s.n., 4, h. 1219);

– reducerea diftongului *e̯á*, în poziție finală, la *ę* (mai deschis în aria ardelenească): *av[ę]*, *b[ę]* în Crișana, Maramureș, jumătatea de N a Transilvaniei, Moldova, Bucovina (ALR II, s.n., 7, h. 2177, 2242); *st[ę]* prin Banat, în Crișana, Crișana, Maramureș, Transilvania (mai puțin S), Bucovina, jumătatea de N a Moldovei (ALR II s.n., 6, h. 1587); *m[ę]* prin Banat, în Crișana, Maramureș, Transilvania (fără partea de S), Bucovina, jumătatea de N a Moldovei, NV Olteniei (ALR II s.n., 6, h. 1666);

– diftongul *i̯a* > *i̯ę* în poziție moale, dar și în poziție tare: *tă[i̯ę]t* în N Banatului, Crișana, Maramureș, jumătatea de N a Transilvaniei, Bucovina, Moldova (ALR II s.n., 7, h. 2000); *[i̯ę]* (pron. pers., 3) în SE și N Banatului, Crișana, Maramureș, Transilvania (mai puțin câteva puncte în V și SE), Bucovina, jumătatea de N a Moldovei (ALR I/1, h. 105);

– *e̯a* după *ș*, *j* > *ę*, *ă*: *aș[ę]/aș[ă]* în Crișana (fără S), Maramureș, Transilvania (mai puțin SE), N Moldovei, Bucovina (ALR I/2, h. 302);

– *i* scurt final după *-ar*, *-er*, *-or*: *cenușar[ʲ]* în Banat, Crișana, Maramureș, Transilvania, Bucovina, Moldova, prin Oltenia (ALR II s.n., 4, h. 1225); *cer[ʲ]* în Banat, Crișana, Maramureș, Transilvania (fără SE), Bucovina, Moldova, Oltenia (fără SE), prin V Munteniei (ALR II/1, h. 185); *grădinar[ʲ]* prin Banat, în E Crișanei, Maramureș, Transilvania, Bucovina, Moldova, Oltenia (ALR II s.n., 1, h. 185);

BDD-A1286 © 2004-2006 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:57:23 UTC)

plugar[ʲ] prin Banat, în Crişana (mai puţin un punct din N), Maramureş, Transilvania, Bucovina, Moldova, Oltenia (fără NV) (ALR II s.n., 1, h. 14); *stupar[ʲ]* în Banat, E Crişanei, Maramureş, Transilvania, Bucovina, Moldova, Oltenia (ALR II s.n., 1, h. 266); *sucitor[ʲ]* prin Banat, în Crişana, Maramureş, Transilvania, Bucovina, Moldova, prin Oltenia (ALR II s.n., 4, h. 1054);

– *ă* în *t[ă]lhar*: Banat, Crişana, Maramureş, Transilvania, Bucovina, Moldova (mai puţin câteva puncte din S) (ALR II s.n., 4, h. 981, 983);

– *ă* posttonic > *î*: *deap[î]n* în N Crişanei, Maramureş, V Transilvaniei, prin Bucovina, prin N Moldovei, un punct din Oltenia (ALR II s.n., 7, 1888); *galb[î]n* în Banat, Crişana, prin Maramureş, Transilvania (la nord de linia Reghin – Deva), Bucovina, Moldova (ALR II/1, h. 20; ALR II s.n., h. 1216); *sam[î]n* prin Crişana, în Maramureş, V Transilvaniei, Bucovina, Moldova, un punct din Oltenia (ALR II s.n., 5, 1444, 1445);

– pronunţarea dură a consoanei *r*, neinclusă în grupuri consonantice (mai ales în pluralul substantivelor neutre cu tema în *r* sau al adjectivelor la f.pl., cu tema în *r*): *amar[ă]* în Banat, Crişana, Maramureş, V şi NE Transilvaniei, Bucovina, Moldova, prin Oltenia (ALR II s.n., 1, h. 209); *ulcioar[ă]* în NE Moldovei, prin Oltenia (ALR II s.n., 4, h. 1037); *cur[á]/cur[ă]* 'curea' în N şi E Banatului, Crişana, Maramureş (fără V), Transilvania (fără SE), Bucovina, Moldova, prin Oltenia (ALR II s.n., 4, h. 1172);

– pronunţarea dură a lui *r* în grupul consonantic *str*: *str[ă]curătoare* în Banat, N Crişanei, Maramureş, Transilvania (mai puţin partea de SE), Bucovina, NV Moldovei, prin NV Olteniei (ALR II s.n., 2, h. 412); *str[î]g(at)* în Banat, Crişana, Maramureş, Transilvania (mai puţin colţul dinspre SE), Bucovina, Moldova, V Olteniei (ALR II s.n., 6, h. 1727; şi în ALRR Trans., I, h. 84 velarizarea după *r* în grupul consonantic *str* apare în cea mai mare parte a teritoriului, mai puţin părţile de SE şi CV); *str[î]c(ată)* în Banat, Crişana, Maramureş, Transilvania (fără SE), Bucovina, Moldova (mai puţin extremitatea sudică), NV Olteniei (ALR II s.n., 1, h. 149; ALR II s.n., 7, h. 1341);

– velarizarea după grupul consonantic *st*, pronunţat dur: *blast[ă]m*, *blast[ă]mi*, *blast[ă]mă*, *(să) blast[ă]me* în Banat, Crişana, Maramureş, Transilvania, C şi N Moldovei, Bucovina (ALR II s.n., 7, h. 1881, 1882, 2046); *st[a]rpă* în Banat, Crişana, Maramureş, Transilvania (fără S-SE, în toate punctele în care s-a înregistrat termenul), Bucovina (fără un punct din N), Moldova (ALR II/1, h. 142); *(focul se) st[î]nge* în Banat, Crişana, Maramureş, Transilvania (fără SE), Bucovina, Moldova (ALR II/1, MN [3880]);

– propagarea lui *n*: *genu[n]che* în Banat, Crişana, Maramureş, Transilvania, Moldova, Bucovina, prin Oltenia, NE Munteniei, Dobrogea (mai puţin partea de V) (ALR I/1, h. 57); *mănu[n]chi* în Banat, Crişana, Maramureş, Transilvania, Moldova, Bucovina, prin Oltenia, prin Dobrogea (ALR I/1, h. 55); *răru[n]chi* în Banat, Crişana, Maramureş, Transilvania (fără SE), Moldova, Bucovina, prin Oltenia, prin Dobrogea (fără N) (ALR I/1, h. 48);

BDD-A1286 © 2004-2006 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:57:23 UTC)

– *h* > *v* în *vâr[v]*: Banat, Crișana, Maramureș, Transilvania (fără SE), Bucovina, jumătatea nordică a Moldovei (ALRM I, h. 47);

– fonetisme lexicalizate: *b[e]șică* în Banat, Crișana, Maramureș, Transilvania (fără SE), Bucovina, Moldova (ALRM I, h. 92); *cú[r]ă* în Banat, Crișana, Maramureș, Transilvania, Bucovina, prin N-NV Moldovei, prin Oltenia și V Muntenei (ALR II s.n., 2, h. 245; ALR II s.n., 7, h. 1931); *rețe[pt]* în Banat, Crișana, Maramureș, Transilvania (fără SE), Bucovina, prin Moldova (ALR II/1, h. 111); *s[o]pon*, *s[o]ponim* în Banat, Crișana, Maramureș, Transilvania (fără SE), Bucovina, Moldova (ALR II s.n., 4, h. 1224; din NALR-Mold. Bucov., II, MN, pl. 120, reiese că fonetismul ar caracteriza mai curând aria nord-moldovenească); *tu[l]bură* în Banat, Crișana, Maramureș, Transilvania (mai puțin câteva puncte din S), Bucovina, Moldova și, izolat, prin Oltenia, Muntenia, N Dobrogei (ALR II s.n., 3, h. 834).

O serie de fapte de natură fonetică delimitează o arie nordică din care se exclud (jumătatea sud-estică a Transilvaniei și) treimea sudică a Moldovei (uneori chiar două treimi din S):

– *é...e* > *ę*: *fi[ę]re* în Banat, Crișana, Maramureș, jumătatea de N a Transilvaniei, Bucovina, Moldova (mai puțin S), NV Olteniei (ALR I/1, h. 47); *pi[ę]le* în Banat, Crișana, Maramureș, N și V Transilvaniei, Bucovina, N Moldovei, prin V Olteniei (ALR I/1, h. 3); *ur[ę]che* în Banat, Crișana, Maramureș, N și V Transilvaniei, Bucovina, N Moldovei, prin V Olteniei (ALR I/1, h. 53; în ALRR Trans., I, h. 60 și XX, deschiderea a fost notată în toată Transilvania, mai puțin în SE); NALR-Mold. Bucov. I (p. 236, h. „Sunetul *e* în poziție *e*") consemnează deschiderea lui *e* în toată Bucovina și în jumătatea de N a Moldovei, precum și în unele arii izolate din jumătatea sudică, unde s-au înregistrat stadii mai puțin avansate de deschidere;

– *ǫ* urmat de diftongul *u̯ă*: *d[ǫ]uă* în Banat, Crișana, Maramureș, N Transilvaniei, Bucovina, N Moldovei (ALR II s.n., 6, h. 1778); *n[ǫ]uă* în Banat, Crișana, Maramureș, Transilvania (fără SE), Bucovina, N Moldovei, prin Oltenia (ALR II s.n., 6, h. 1641); *v[ǫ]uă* în Banat, Crișana, Maramureș, Transilvania (fără SE), Bucovina, N Moldovei, Oltenia (ALR II s.n., 6, h. 1646); *pl[ǫ]uă* în Banat, Crișana, Maramureș, Transilvania (fără SE), Bucovina, N Moldovei (ALR II s.n., 7, h. 2245);

– *î* în *[î]mblu*, *[î]mblă* în S Banatului, Maramureș, N Transilvaniei, Bucovina, prin N Moldovei (ALR II s.n., 7, h. 1902; ALR II s.n., 5, h. 1249; ALR II s.n., 6, h. 1822); *[î]ntru*, *[î]ntră* în Banat, Crișana, Maramureș, Transilvania, Bucovina, prin N Moldovei (ALR II s.n., 7, h. 1900, 1901; ALR II s.n., 5, h. 1316 și 1353, acolo unde nu s-au dat alți termeni); *[î]nflu* în S Banatului, Maramureș, N Transilvaniei, Bucovina, prin N Moldovei (ALR II s.n., 7, h. 1903);

– *ĕ* după consoană palatală: *dege[t']*[ĕ] în Banat, N Crișanei, Maramureș, Transilvania (fără SE), puncte din Bucovina și C Moldovei (ALR I/1, h. 50); *pie[l']*[ĕ] în C Crișanei, Maramureș, NE Transilvaniei, un punct din V Bucovinei (ALR I/1, h. 3);

– palatalizarea dentalelor: *[d']eget/[đ]eget* în Banat, N Crișanei, prin Maramureș, Transilvania (fără SE), prin Bucovina și (izolat) N și C Moldovei (ALR I/1, h. 50);

BDD-A1286 © 2004-2006 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:57:23 UTC)

[d']in[t']e/[đ]in[c']e în Banat, Crișana, Maramureș, Transilvania (fără SE), prin Bucovina și (izolat) N și C Moldovei (ALR I/1, h. 29); *fra[t']e/fra[c']e* în Banat, Crișana, Maramureș, Transilvania (fără SE), prin Bucovina și (izolat, cu stadii de palatalizare mai puțin avansate) N Moldovei (ALR I/2, h. 159); *părin[t']e/părin[c']e* în Banat, Crișana, Maramureș, Transilvania (fără SE), prin Bucovina și (izolat) N Moldovei (ALR I/2, h. 151); *[n']epot, [n']epoată* în Banat, Crișana, Maramureș, Transilvania (la N de linia Reghin – Deva), prin Bucovina și două puncte din N Moldovei (ALR I/2, h. 171, 172; în ALRR Trans., I, h. XLV *n'* a fost înregistrat în jumătatea teritoriului aflată la N de linia Alba Iulia – Târgu-Mureș, precum și în colțul dinspre SV); *[n']evastă* în Banat (mai puțin V), Crișana, Maramureș, Transilvania (la N de linia Reghin – Deva), câteva puncte prin Bucovina (ALR I/2, h. 171, 270);

– anumite fonetisme lexicalizate: *desc[u]lța* în N Banatului, Crișana, Maramureș, Transilvania (fără SE), unele puncte din Bucovina și NV Moldovei, izolat în jumătatea de N a Olteniei (cf. A. Turculeț, *Câmpulung*, p. 403); *me[r]i, me[r]e* în N Banatului, Crișana, Maramureș, Transilvania (fără SE și un punct din C) (ALR II s.n., 7, h. 1933, 1934), Bucovina și patru puncte din NV Moldovei (NALR-Mold. Bucov., I, h. 132); *t[ă]t* prin Banat, în Crișana, Maramureș, N și V Transilvaniei, N Moldovei, Bucovina (ALR II s.n., 5, h. 1328, 1392, 1433, 1482; 6, 1691, 1747);

– calcuri după maghiară: *văr dulce* 'văr primar' într-un punct din Banat, în Crișana, prin Maramureș, Transilvania (mai puțin în S), prin NV Olteniei (ALR I/2, h. 175; NALR-Mold. Bucov., II, h. 120, înregistrează sintagma într-o arie compactă din V Moldovei, precum și în patru puncte din Bucovina).

Alte fenomene lasă pe dinafară Crișana:

– ocurența fonetismului arhaic *d̨*: *botea[d̨]ă* în SE Banatului, jumătatea de E a Maramureșului, NE Transilvaniei, prin Bucovina (ALR I/2, h. 213); *[d̨]i(uă)* în S Banatului, Maramureș, N Transilvaniei, Bucovina, N Moldovei, NV Olteniei (ALR II sn 3, h. 761, 762, 763); *[d̨]estre* 'zestre' în Banat (fără N), Maramureș, N Transilvaniei, Bucovina, N Moldovei, NV Olteniei (ALR I/2, h. 269); *spân[d̨]ur* în Banat (fără N), Maramureș, N Transilvaniei, Bucovina, N Moldovei, NV Olteniei (ALR I/2, h. 216); *vise[d̨]* în Banat, Maramureș, NE Transilvaniei, Bucovina, N Moldovei (și zona de CE), puncte izolate din Oltenia (ALR I/1, h. 73); *ur[d̨]ic* în Banat (fără N), Maramureș, N Transilvaniei, Bucovina, N Moldovei, NV Olteniei (ALR II s.n., 5, h. 1453); în ALRR Trans., I, h. LVII și LVIII, africata apare într-o arie destul de compactă în NE Transilvaniei, în câteva puncte grupate în C și câteva în SV; în NALR-Mold. Bucov., I (p. 232, h. „Sunetul *d̨*'), sunetul apare înregistrat cu cea mai mare frecvență în Bucovina și N Moldovei (mai puțin în NE) și, în arii mai puțin compacte, în CE și S (în poziție finală, când are rol morfologic, fonetismul este mai rezistent), iar altele nu se produc în Banat:

BDD-A1286 © 2004-2006 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:57:23 UTC)

– palatalizarea labialelor: *p* în *piept* în Crișana, Maramureș, Transilvania (fără SV), Bucovina, Moldova, Dobrogea, prin E Munteniei și prin Oltenia (ALR I/1, h. 39), *picior* în N Crișanei, Maramureș, Transilvania (mai puțin în S-SV), Bucovina, Moldova, Dobrogea, NE Munteniei, un punct din NE Olteniei (ALR I/1, h. 55), *pipăi* în Maramureș, Transilvania (fără S-SV), Bucovina, Moldova, prin Dobrogea, NE Munteniei (ALR I/1, h. 91), *scarpin* în Maramureș (fără V), Transilvania (fără S-SV), Bucovina, Moldova, prin Dobrogea, prin NE Munteniei (ALR I/1, h. 92); *m* în *mic* în Maramureș, Transilvania (fără S-SV) Bucovina, Moldova, un punct din N Munteniei (ALR I/1, h. 61), *miros* în Crișana (mai puțin V), Maramureș, Transilvania (fără S-SV), Bucovina, Moldova. N Dobrogei, NE Munteniei (ALR I/1, h. 76); *f* în *fiere* în Maramureș, Transilvania (fără S-SV), Bucovina, Moldova, Dobrogea (fără S), prin NE Munteniei, prin S Olteniei (ALR I/1, h. 47); *v* în *visez*: puncte din N Crișanei, Maramureș, Transilvania (fără S-SV), Bucovina, Moldova, Dobrogea, prin E Munteniei (ALR I/1, h. 73);

– velarizarea după labiale: *alb[a]tă* în două puncte în Crișana (unul în V, altul în N), Maramureș, N Transilvaniei, Bucovina, jumătatea de N a Moldovei (ALR I/1, h. 111); *(se) iub[ă]sc* în Crișana, Maramureș, jumătatea de N a Transilvaniei, prin Bucovina (ALR I/2, h. 248), *m[ă]rg* în Crișana, Maramureș, N Transilvaniei, Bucovina, prin N Moldovei (ALR II s.n., 7, h. 1933);

– *șk'*, *sk'* > *șt'*: *de[șt']ide* în Crișana, Maramureș, jumătatea de N a Transilvaniei, Bucovina, un punct din vestul Moldovei, un punct din nordul Olteniei (ALR II/1, h. 248); *[șt']iop* în N Banatului, prin Crișana, Maramureș, Transilvania (fără SE), prin Bucovina, la care se adaugă punctul 542, Tătărușii, din nordul Moldovei (ALR I/1, h. 71); *[șt']iopez* în N Banatului, Crișana, Maramureș, Transilvania (fără SE), prin Bucovina, două puncte din NV Moldovei (ALR I/1, h. 95) (aria este mult restrânsă în contextul *Para[șt']ivă* în N Transilvaniei și un punct din V Moldovei, ALR II s.n., 5, h. 1558);

– fonetisme lexicalizate: *c[a]t* prin Maramureș, în jumătatea estică a Transilvaniei, Bucovina, N Moldovei (și câteva puncte din S), prin Oltenia (ALRM II/1, h. 12; ALR II s.n., 2, h. 371); *pu[n]oi* în E Crișanei, Maramureș (mai puțin o mică arie din V), Transilvania (fără SE); Bucovina, N Moldovei (ALR I/1, h. 130).

4.1.2. *Fapte de ordin morfologic*

– vocativul în *-ă* al numelor proprii feminine în Crișana, Maramureș, Transilvania (fără SE), prin N și V Moldovei (ALR II s.n., 5, h. 1545–1547, 1550, 1552, 1554, 1558, 1566);

– articolul posesiv (genitival) invariabil *a* în Banat, Crișana, Maramureș, Transilvania (fără SE), Bucovina, Moldova (fără S) (ALR II s.n., 6, h. 1665–1672);

– forme verbale neiotacizate: *țin* în Banat, Crișana (mai puțin câteva puncte din E), Maramureș (fără partea de V), Transilvania (fără SE și două puncte din CV), Bucovina, jumătatea de N a Moldovei, prin NV Olteniei (ALR I/1, h. 106); *spun* în

BDD-A1286 © 2004-2006 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:57:23 UTC)

Banat, Crişana (fără N şi E), prin Maramureş, NE şi SV Transilvaniei, Bucovina, jumătatea de N a Moldovei, V Olteniei, un punct din NE Munteniei, N Dobrogei (ALR I/1, h. 107);

– forma scurtă a verbului *a fi*: *îs*, *îi* în Banat, Crişana, Maramureş, Transilvania, Bucovina, Moldova, N Dobrogei (ALR II s.n., 6, h. 1636; ALR II s.n., 7, h. 2156, 2157);

– morfemul *o* al perfectului compus, la pers. 3 şi pers. 6: *o cîntat*, *(s-)o spălat* prin Banat, prin Crişana, în Maramureş, Transilvania (mai puţin NV), Bucovina, Moldova (ALR II s.n., 7, h. 1997, 1998, 2001, 2002);

– diferenţierea pers. 3 de pers. 6 la Ind. prez. al unor verbe: *duce* – *duc* în Banat, Crişana, Maramureş, Transilvania, Moldova (fără S), Oltenia, V Munteniei, N şi S Dobrogei (ALR II s.n., 7, h. 1919); *vede* – *văd* în Banat, Crişana, Maramureş, Transilvania, Moldova (fără S), Oltenia, V Munteniei, N şi S Dobrogei (ALR II s.n., 7, h. 1912);

– morfemul *a* al viitorului la pers. 3: *a cânta* în Crişana, Maramureş, Transilvania (fără S), Bucovina (mai puţin un punct din V), Moldova (ALR II s.n., 7, h. 2022);

– conjunctivele: *să beie* în N Banatului, Crişana, Maramureş, Transilvania (fără SE), Bucovina, Moldova (ALR II s.n., 7, h. 2239); *să deie* în N Banatului, Crişana, Maramureş, Transilvania (fără SE), Bucovina, Moldova (ALR II s.n., 7, h. 2208); *să ieie* în N Banatului, Crişana, Maramureş, Transilvania (fără SE), Bucovina, Moldova (ALR II s.n., 7, h. 2220); *să vreie* în N Banatului, Crişana, Maramureş, Transilvania (fără SE), Bucovina, Moldova (ALR II s.n., 7, h. 2187); *să steie* în N Banatului, Crişana, Maramureş, Transilvania (fără SE), Bucovina, Moldova (ALR II s.n., 7, h. 2228)[29];

– conjunctive analogice de tipul *să lese* în N Banatului, Crişana, Maramureş, Transilvania (fără S), Bucovina, Moldova (ALR II s.n., 7, h. 2043);

– sufixul flexionar *-esc* la unele verbe de conjugarea a IV-a: *simţesc* în C şi N Banatului, Crişana, Maramureş, Transilvania (fără partea de S), Bucovina, Moldova (mai puţin zona de S-SE şi un punct din CV) (ALR I/1, h. 104; ALR II s.n., 7, h. 1953); *înghiţesc* în Crişana, Maramureş, N Transilvaniei, Bucovina (ALR I/1, h. 83);

– imperativele: *adă!* în Banat, Crişana, Maramureş, Transilvania (mai puţin SE), Bucovina, Moldova, un punct din N Dobrogei (ALR II s.n., 7, h. 2090); *vină!* în Banat, Crişana, Maramureş, Transilvania (fără colţul dinspre SE), Bucovina, Moldova (mai puţin S), un punct din N Dobrogei (ALR II s.n., 7, h. 2101); *gâci!* în Banat, Crişana, Maramureş, Transilvania (fără C), prin Bucovina, prin NE Moldovei (ALR II s.n., 7, h. 2102);

[29] Pentru repartiţia formelor refăcute de conjunctiv *să beie*, *să deie*, *să ieie*, *să steie*, vezi şi C. Frâncu, *Conjunctivul românesc şi raporturile lui cu alte moduri*, Iaşi, Casa Editorială „Demiurg", 2000, p. 235 (harta I).

BDD-A1286 © 2004-2006 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:57:23 UTC)

– pers. 3 şi 6 ale Ind. imperf. sunt omonime: *era* prin Crişana, în Maramureş, Transilvania (fără S), prin Bucovina, Moldova, un punct din N Munteniei (ALR II s.n., 7, h. 2160);

– trecerea analogică a lui *a* la *ă* în conjugarea anumitor verbe: *l[ă]s* în N Banatului, S Crişanei, Maramureş, NE Transilvaniei, prin Bucovina şi N Moldovei (ALR II s.n., 7, h. 1871); *îngr[ă]ş* în Banat (fără E), Crişana, Maramureş, jumătatea de N a Transilvaniei, Bucovina, jumătatea de N a Moldovei (ALR II s.n., 7, h. 1873);

– adverbul *amu* în Crişana, Maramureş, jumătatea de N a Transilvaniei, Bucovina, N Moldovei (ALR II s.n., 3, h. 780; 5, 1489; 6, 1721).

4.1.3. *Fapte de ordin lexical*

– *(câinele) bate (la om)* 'latră' în Crişana, Maramureş, N şi V Transilvaniei, Bucovina, N Moldovei (ALR II s.n., 3, h. 667); *dobă* 'tobă' în Banat (fără S), Crişana, Maramureş, Transilvania, Bucovina, Moldova (mai puţin S) (ALR II s.n., 4, h. 962); *mai* 'ficat' în Crişana, Maramureş, Transilvania (fără SE), Bucovina, Moldova (ALR I/1, h. 46; ALR II s.n., 4, h. 1123); *nănaş, nănaşă* în N Banatului, Crişana, Maramureş, Transilvania, Bucovina, jumătatea de N a Moldovei (ALR I/2, h. 216, 217, 268, 269); *a pica* 'a cădea' în N Banatului, Crişana, Maramureş, Transilvania (fără S), Bucovina, jumătatea de N-NV a Moldovei (ALR II s.n., 5, h. 1350); *rărunchi* 'rinichi' în Banat, Crişana, Maramureş, Transilvania, Bucovina, Moldova, prin Oltenia (ALR I/1, h. 48); *a se sfădi* 'a se certa' în Banat, prin Crişana, E Maramureşului, Transilvania (fără SE), Bucovina, Moldova (ALR II, s.n., 4, h. 970); *strune* 'coarde (la instrumente muzicale)' în NE Crişanei, Maramureş, jumătatea de N a Transilvaniei, Bucovina, Moldova (ALR II s.n., 5, h. 1280).

4.2. *Arii şi subarii în nordul dacoromânei*

Acceptând segmentarea nord – sud a dacoromânei, considerăm totuşi că o delimitare care ar merge mai în profunzime, ţinând seama de unele trăsături mai puţin importante cantitativ (implicit şi calitativ), nu poate fi irelevantă (cf. Gheţie, *Dialectologia istorică*, p. 163). Ne raliem opiniei formulate de profesorul A. Turculeţ, care, în concordanţă cu alţi dialectologi, arată că, în ciuda caracterului ei indiscutabil, „această perspectivă globală nu este [...] suficientă pentru aprofundarea cercetării" (*Câmpulung*, p. 441). Astfel, dincolo de distincţia primară între particularităţile de tip nordic şi cele de tip sudic, se poate discuta, în cadrul ariei nordice (mult mai fragmentată decât cea sudică), cu evidente beneficii pentru rigurozitatea demersului (care, pentru a fi exact, trebuie să ajungă la detalii), despre limitarea progresivă a particularităţilor nordice la anumite „subarii", de importanţă diatopică şi dialectală diferită:

a) graiurile transcarpatice în general (Banat, Crişana, Maramureş şi cea mai mare parte a Transilvaniei);

BDD-A1286 © 2004-2006 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:57:23 UTC)

b) nordul extrem al dacoromânei (Crișana – eventual numai N Crișanei –, Maramureșul, N Transilvaniei și Bucovina, la care se adaugă insule în N și/sau V Moldovei);

c) graiurile moldovenești;

d) graiul din Transilvania de N și, în sfârșit,

e) graiul nord-est-ardelenesc, cu infiltrații în Bucovina (și Tătăruși – Iași). Toate aceste aspecte schițate aici se vor regăsi în repartiția stabilită *infra*, pe baza hărților ALR și NALR/ALRR. Este de la sine înțeles că grupările realizate astfel sunt mai curând relative, întrucât isoglosele nu coincid în mod absolut, ci se prezintă în forma unor fascicule (vezi, între altele, *Tratat*, p. 757) care delimitează diversele varietăți teritoriale ale limbii, granița dintre acestea nefiind niciodată formată „dintr-o singură linie precisă așa zisă linie de isoglosă, ci dintr-un mănunchi, mai strâns sau mai larg, de linii de isoglosă care delimitează ariile mai multor fenomene linguistice" (Petrovici, *Transilvania*, p. 553)[30].

Unitățile subordonate ierarhic marii arii nordice care ne vor interesa aici corespund acelor grupări care includ graiul de pe valea superioară a Someșului Mare. Dată fiind concentrația de particularități tipice absolute care despart aria nordică de cea sudică, orice subîmpărțire se va face, în mod logic, cu acceptarea ca relevante și a particularităților tipice relative[31] și, în orice caz, în baza unor trăsături mai puțin importante cantitativ. Multe dintre faptele pe care le-am reținut pentru această etapă a analizei sunt doar realizări particulare ale unora dintre fenomenele discutate *supra*, sub 4.1. De pildă, pentru palatalizarea labialelor, trăsătură a grupului dialectal nordic (exclusiv graiurile bănățene), vom avea în vedere în a doua etapă a demonstrației aria care conservă labiala (alături de elementul palatal dezvoltat din iot). Tot astfel, palatalizarea dentalelor (enumerată printre trăsăturile nordice) îmbracă aspecte specifice în nordul extrem al dacoromânei (unde ca reflexe ale dentalelor în poziție prepalatală apar consoanele muiate *t'* și *d'*, spre deosebire, pe de o parte, de aria africatizantă (Banat, S Crișanei și Hunedoara, unele puncte din N Transilvaniei, din Bucovina și V Moldovei) și, pe de altă parte, de Moldova nordică, unde palatalizarea este mai puțin avansată) etc.

4.2.1. *Trăsături specifice graiurilor de peste munți*

În baza unora dintre particularitățile sale, graiul de pe valea superioară a Someșului Mare se subordonează ariei transcarpatice (o serie de fenomene prelungindu-se în Bucovina):

– *o̯* < *o̯a*: *subsu[o̯]ră* în Crișana, Maramureș, Transilvania, două puncte din Bucovina (ALR I/1, h. 54); *c[o̯]dă* în Crișana, Maramureș, jumătatea de N a

[30] Vezi și B.P. Hasdeu, *Istoria limbei române*, partea 1. *Principie de lingvistică*, București, 1881, p. 59: „[...] centrul fiecărui dialect e pronunțat, *hotarele sunt echivoce* [subl. n.]".

[31] Nu doar a celor absolute (în terminologia lui I. Gheție; vezi *supra*, nota 12).

BDD-A1286 © 2004-2006 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:57:23 UTC)

Tansilvaniei şi un punct din Bucovina (ALR I/1, h. 10); *d[o̯]re* în N Banatului, Crişana, Maramureş, Transilvania (fără câteva puncte din SE şi SV), un punct din Bucovina (ALR I/1, h. 139; ALR I/1, h. 139); *m[o̯]şă* în Crişana, Maramureş, Transilvania (prin S *o̯* apare intercalat cu *o̯a*), un punct din Bucovina (ALR I/2, h. 212; ALRR Trans., II, h. XXIII, înregistrează sunetul *o̯* în toată Transilvania, mai puțin treimea sudică, unde apare izolat); *nep[o̯]tă* în Crişana, Maramureş, Transilvania (mai puțin colțul dinspre SE), un punct din Bucovina (ALR I/2, h. 172); *r[o̯]tă* în Crişana, Maramureş, Transilvania (fără SE) (ALR II s.n., 3, h. 805);

– trecerea lui *a* protonic la *ă*, fenomen care, în conformitate cu hărțile ALR, ar părea că afectează doar graiurile transcarpatice: *d[ă]tor* prin Banat, prin Crişana (mai ales în N), Maramureş, jumătatea de N a Transilvaniei, un punct din N Moldovei (ALR II s.n., 4, h. 1006); *p[ă]puci* în Banat, Crişana, Maramureş, Transilvania (fără câteva puncte din SE şi SV) (ALR II s.n., 4, h. 1190); *p[ă]rade* în Banat, Crişana, prin Maramureş, Transilvania (ALR II s.n., 4, h. 959); *t[ă]bac* în Maramureş, S şi E Transilvaniei (peste tot unde s-a înregistra termenul) (ALR II s.n., 4, h. 1145); totuşi, NALR-Mold. Bucov., vol. II, înregistrează *a>ă* în S şi, sporadic, în E Moldovei, precum şi în puncte izolate din Bucovina: *c[ă]pac* (h. 188) în SE Moldovei, cu infiltrații spre centru; *s[ă]ltea* (h. 199) prin S Moldovei, un punct din V Moldovei şi izolat în Bucovina;

– închiderea lui *ă* protonic[32]: *s[î]năt̯os* în C şi E Banatului, E Crişanei, Maramureş, Transilvania (la N de linia Reghin – Deva) (ALR I/1, h. 132);

– reducerea grupului consonantic *str* la *st*: *no[st]*, *vo[st]* în Banat (fără S), Crişana, Maramureş, jumătatea Transilvaniei de la nord de linia Reghin – Deva), prin N Olteniei (ALR II s.n., 5, h. 1382; 6, 1596, 1669–1972);

– lungirea vocalelor accentuate şi aspectul cântat, emfatic al vorbirii (*Tratat*, p. 358, Frățilă, *Contribuții*, p. 106 etc.);

– fonetisme lexicalizate: *a[k']eți*, *să a[k']ețe* în Banat, Crişana, Maramureş, Transilvania, un punct din Bucovina (ALR II s.n., 7, h. 1868; ALR II s.n., 7, h. 2042); *bur[e̯a]nă*, *bur[e]ne* în Maramureş, Transilvania (mai ales NE şi SV); *cr[e]p* în N Banatului, Crişana, Maramureş, Transilvania (fără SE), câteva puncte din Bucovina (ALR II s.n., 7, h. 1855, 1856); *d[u]rmi* în Banat, Crişana (cu excepția unui punct din C), Maramureş, Transilvania (fără SE), prin NV Olteniei (ALR II s.n., 2, h. 548; ALR II s.n., 7, h. 2014); *pl[u]mâni* prin E Banatului, S Crişanei, prin Maramureş, NE şi SV Transilvaniei, un punct prin C Moldovei (ALRM II s.n., 3, h. 941; ALR II, sn 4, h. 1122); *sur[u]pa* în N Banatului, Maramureş, prin centrul Transilvaniei, prin V şi S Olteniei, izolat prin Bucovina (cf. A. Turculeț, *Câmpulung*, p. 406; în ALR II/1, h. 257, fonetismul este înregistrat doar doar în NE Transilvaniei);

[32] Fenomen despre care G. Istrate şi A. Turculeț (*Bistrița-Năsăud*, p. 197) afirmă că nu se întâlneşte în graiurile moldoveneşti.

BDD-A1286 © 2004-2006 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:57:23 UTC)

– substantive de alte genuri decât corespondentele lor din graiurile muntenești și moldovenești: *cafei* (n.) în Crișana, Maramureș, Transilvania (fără S) (ALR II s.n., 4, h. 1132); *slugă* (m.), ca în limba veche, Banat, Crișana, Maramureș, Transilvania (ALR II s.n., 3, h. 882);

– forme analogice de plural: *belți* prin Banat, Crișana (mai puțin zona centrală), prin Maramureș (acolo unde s-a înregistrat termenul), N Transilvaniei, un punct din V Bucovinei (ALR II s.n., 3, h. 830); *pălmi* în Banat, Crișana, Maramureș, Transilvania, un punct din V Bucovinei (ALR II sn 5, h. 1408; în ALR II/1, MN [2171], forma este înregistrată în Banat, Crișana, Maramureș, Transilvania, două puncte din V Bucovinei, un punct din N Olteniei și un punct din S Munteniei);

– pluralul în *-(e)ață* al substantivelor neutre terminate în *-eu, -ău*[33]: *copârșață* (ALR I/2, h. 297), *fedeață* (ALRR-Mar., 2, h. 304) în Crișana, Maramureș, N Transilvaniei, un punct din Bucovina;

– negația simplă cu *nici*: *nici mi-e foame* în Crișana, Maramureș, N Transilvaniei (și un punct din S) (ALR II s.n., 6, h. 1847);

– formele sincopate de indicativ și conjunctiv prezent: *usc, uști, să uște* în Banat, Crișana, Maramureș, Transilvania, unele puncte din NV Olteniei și din Bucovina (ALR II s.n., 7, h. 2197, 2198, 2200, 2201);

– conjugarea fără sufix flexionar: *lucru* (pers. 1) în Banat, Crișana, Maramureș, Transilvania, puncte din Bucovina (ALR II s.n., 7, h. 1904);

– căderea prefixului *în-* la anumite verbe: *pușc* 'împușc' în Banat, Crișana, Maramureș, Transilvania (fără S), izolat în V Bucovinei (ALR II s.n., 7, h. 1866, 2040);

– conjunctive analogice de tipul *să îngreșe* în N Banatului, N Crișanei, Maramureș, prin N și E Transilvaniei, un punct din Bucovina (ALR II s.n., 7, h. 2044);

– imperativul *feri!* în E Banatului, Crișana, Maramureș, prin N și S Transilvaniei, unele puncte din Bucovina (ALR II s.n., 7, h. 2111);

– la formele verbale compuse, forma „feminină" a participiului: *am fost cântată* în Crișana, Maramureș, prin N Transilvaniei (ALR II s.n., 7, h. 2017); *să fi cântată, să fi văzută* prin Crișana, Maramureș, N Trasilvaniei (ALR II s.n., 7, h. 2070); *aș fi văzută* prin Crișana, puncte din Maramureș și N Transilvaniei (ALR II s.n., 7, h. 2081);

– calcuri după germană: *jumătate la patru* 'trei și jumătate' în Banat, Crișana, Maramureș, Transilvania (fără S), prin Bucovina (ALR II s.n., 3, h. 758); *vinars* 'țuică' în E Crișanei, Transilvania (fără câteva puncte în S și în NV) (ALR II s.n., 4, h. 1130);

Transilvaniei de N și Maramureșului le este comună:

– prepoziția *a* 'la, după': *(merg) a apă* (ALR II, s.n., 6, h. 1818), *(se întind) a soare* în E Maramureșului, NE Transilvaniei (ALR II s.n., 3, h. 785).

---

[33] V. Arvinte (*Terminația de plural **-ață** a unor substantive neutre*, în SCL, X, nr. 2, 1959) este de părere că „prezența pluralelor de tipul *părață, ilață, hârdață* în graiul românesc nord-vestic constituie o trăsătură morfologică remarcabilă a acestuia [...], la fel de importantă ca și forma de conjunctiv cu *și*" (p. 227).

BDD-A1286 © 2004-2006 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:57:23 UTC)

Lexeme specifice graiurilor transcarpatice: *afundă* 'adâncă' în Banat, Crișana, Maramureș, Transilvania (ALR II s.n., 3, h. 837); *ajun* 'post negru' în Banat, izolat prin Crișana, Maramureș, prin Transilvania, un punct din V Bucovinei, prin Oltenia și prin Muntenia (ALR II/1, h. 194); *beteag/betegos* 'bolnav' în Banat, Crișana, Maramureș, Transilvania (fără SV și câteva puncte din S, la N de Sibiu); *bumbi* 'cercei' în N Crișanei, Maramureș, N Transilvaniei (ALR II s.n., 4, h. 1201); *mă cânt (după mort)* 'plâng' prin Banat (cu excepția părții de S), E Maramureșului, Transilvania (fără SE) (ALR I/2, h. 294) (cf. *copilul se cântă*: numai jumătatea de N a Transilvaniei, ALR I/2, h. 231); *ciurdă* 'cireadă' în Banat, Crișana, Maramureș, Transilvania (ALR II s.n., 2, h. 319); *copârșău* în N Banatului, Crișana, Maramureș, Transilvania (ALR I/2, h. 297); *fedeu* 'capac' în Banat, Crișana, Maramureș, Transilvania (fără S) (ALR II s.n., 2, h. 304); *feștește* 'vopsește' în Crișana, Maramureș, Transilvania (fără S) (ALR II s.n., 2, h. 506); *furcuță* 'furculiță' în N Crișanei, Maramureș, Transilvania (ALR II s.n., 4, h. 1048); *gută* 'apoplexie' în N Banatului, Crișana, Maramureș, Transilvania, unele puncte din Bucovina (ALR I/1, h. 128); *hetică* 'oftică' în Banat, Crișana, Maramureș, Transilvania (fără SE) (ALR I/1, h. 122); *lavor* 'lighean' prin Banat (în general în N), Crișana, Maramureș, Transilvania (fără S) (ALR II/1, h. 292); *motor* 'mașină' în Banat, prin Crișana (mai ales în E), Maramureș, Transilvania (fără S), prin Bucovina (ALR II s.n., 3, h. 862); *păcurar* 'cioban' în Banat, Crișana, Maramureș, Transilvania (fără S) (ALR II s.n., 2, h. 394); *parade* în Banat, Crișana, Transilvania (ALR II s.n., 4, h. 959); *piaț* 'piață' în Banat, Crișana, Maramureș, Transilvania (fără S), un punct din V Bucovinei (ALR II s.n., 3, h. 904); *poticarăș* 'farmacist' prin Banat, Crișana, Maramureș, Transilvania (ALR II/1, h. 112); *raf* 'șină' în N Banatului, Crișana, Maramureș, Transilvania, un punct din Bucovina (ALR II s.n., 2, h. 339); *rățept* 'rețetă' în Banat, Crișana, Maramureș, Transilvania, un punct din V Bucovinei, un punct din N Olteniei (ALR II/1, h. 111); *sărsamuri* 'unelte' în Banat, Maramureș, Transilvania (mai ales NE și SV) (ALR II s.n., 1, h. 17); *sclepț* 'muscă-de-cai' prin Banat, S Crișanei, E Maramureșului, NE Transilvaniei, prin V Bucovinei (ALR II s.n., 3, h. 753); *stavă* 'herghelie' în N Banatului, Crișana, Maramureș, Transilvania (mai puțin un punct din S) (ALR II s.n., 2, h. 320); *șlaier* 'voal' în S Banatului, prin Crișana, E și V Maramureșului, Transilvania (fără câteva puncte din V, C și S), prin Bucovina (ALR II/1, h. 160); *tină* 'noroi' în Crișana, Maramureș, Transilvania (ALR II s.n., 4, h. 1220); *tîrnaț* 'cerdac, pridvor' în Banat, Crișana, Maramureș, Transilvania (fără SE) (ALR II/1, h. 234); *țărmure* 'mal' prin Banat, Crișana, Maramureș, Transilvania (mai puțin prin S) (ALR II s.n., 3, h. 824); *țâp* 'arunc' în E Banatului, Crișana, Maramureș, Transilvania (fără S), un punct din V Bucovinei (ALR II s.n., 3, h. 855); *vidără* 'găleată' în N Crișanei, Maramureș, N Trasilvaniei (ALR II s.n., 4, h. 1040) etc.

BDD-A1286 © 2004-2006 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:57:23 UTC)

4.2.2. *Trăsături specifice treimii nordice a dacoromânei (Crişana, Maramureş, N Transilvaniei, Bucovina)*

Treimea nordică a Dacoromaniei, în care graiul de pe valea superioară a Someşului Mare se include geografic şi lingvistic, se caracterizează prin:

– palatalizarea dentalelor *t* şi *d* în stadiul de *t'*, *d'*: *fra[t']e* în Crişana (fără S), Maramureş, Transilvania (mai puţin S–SE şi câteva insule, prin N, unde se produce africatizarea), prin Bucovina, un punct din V Moldovei, la care se adaugă punctul 542. Tătăruşi (ALR I/2, h. 159; în ALRR Trans., I, h. XLII; II, h. 221, reflexul *t'* este notat în jumătatea teritoriului de la N de linia Alba Iulia – Târgu-Mureş, cu două insule în C şi CN, precum şi una în SV, unde palatala se africatizează); *[d']in[t']e* în Crişana (fără S), Maramureş, N Transilvaniei, prin Bucovina, prin N Moldovei (ALR I/1, h. 29; în ALRR Trans., I, h. 91 şi XLIV, *t'* şi *d'* apar în jumătatea aflată la N de linia Alba Iulia – Târgu-Mureş, cu două insule în C şi una în SV, unde palatalele se africatizează);

– palatalizarea bilabialei *m* în stadiul *mn'*: *(om) [mn']ic* în Maramureş, jumătatea de N a Transilvaniei, două puncte din Bucovina şi un punct din Moldova (542. Tătăruşi) (ALR I/1, h. 61; în ALRR Trans., I, h. 81 şi XXXV, labiala apare păstrată, alături de sunetul palatal, în N şi NV teritoriului); *[mn']ire*, *[mn']ireasă* în N Crişanei, Maramureş, Transilvania de N, prin Bucovina, un punct din Moldova (542. Tătăruşi) (ALR I/2, h. 256, 257; în ALRR Trans., I, h. XXXVI, II, h. 275, reflexul *mn'* al bilabialei sonore este înregistrat în N şi NV teritoriului; NALR-Mold. Bucov. I, h. 48, înregistrează *mn'* în V Bucovinei, în continuitate cu aria nord-est ardelenească, într-o arie situată la V de Suceava, precum şi, izolat, în două puncte din N Bucovinei şi din S Bucovinei); *[mn']iros* în N Crişanei, Maramureş, Transilvania (la N de linia Reghin – Deva), prin Bucovina (în jurul oraşului Siret), un punct din Moldova (542. Tătăruşi) (ALR I/1, h. 77); în NALR-Mold. Bucov. I (p. 234, h. „Palatalizarea lui *m*"), s-au înregistrat stadii de palatalizare a lui *m* la *mn'* în toată Bucovina, precum şi în unele puncte din V extrem al Moldovei (cu diferenţe substanţiale în funcţie de context);

– reducerea grupului consonantic *nd* la *n*: *cântâ[n]*, *stâ[n]* în E şi S Maramureşului, N şi SV Transilvaniei, două puncte din Bucovina (ALR II s.n., 7, h. 2144); *tăi[n]*, *apropii[n]*, *sperii[n]* în E Maramureşului, N şi SV Transilvaniei, prin Bucovina (ALR II s.n., 7, h. 2146); *gâ[n]eşti* prin Maramureş, în NV Transilvaniei (ALR II s.n., 6, h. 1690) şi două puncte din Bucovina (NALR-Mold. Bucov.); *bucurâ[n]u-mă* în E Crişanei, NE şi S Transilvaniei şi două puncte din S şi E Maramureşului: (ALR II, s.n., 7, h. 2146);

– fonetisme lexicalizate: *a[i]* 'ani' în Apuseni, Maramureş, NE Transilvaniei, Bucovina (NALR-Mold. Bucov. [1544]; ALRR-Mar., h. 650); *ru[m]pe* în N Crişanei,

BDD-A1286 © 2004-2006 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:57:23 UTC)

Maramureş, N Transilvaniei, izolat prin Bucovina (ALR II s.n., 7, h. 1921); *zvâ[r]* în N Crişanei, E Maramureşului, NE Transilvaniei (şi două puncte din V) (ALR I/1, h. 94; în ALR II/1, h. 66 apare în E Maramureşului şi, izolat, prin N şi S Transilvaniei), în Bucovina şi un punct din NV Moldovei (cf. A. Turculeţ, *Câmpulung*, p. 406);

– pluralul vechi *mânuri* în Maramureş, jumătatea de N a Transilvaniei, prin Bucovina (puncte grupate în preajma oraşului Siret) (ALR I/1, h. 49);

– opoziţia de plural la substantivele feminine *-ie/-i* scurt: *ungh[ʲ]* 'unghii' în Crişana, V Maramureşului, NE Transilvaniei (izolat, şi prin S), prin Bucovina (ALR I/1, h. 52);

– sufixul diminutival *-uc(ă)*[34]: *Ionucă* în NE Transilvaniei, prin Maramureş (ALR II s.n., 5, h. 1511); *Păvăluc* în Transilvania (în special prin N), Maramureş (ALR II s.n., 5, h. 1518); *Ştefănuc* în Maramureş, N Transilvaniei (şi un punct din S), Bucovina, puncte din N Moldovei (ALR II s.n., 5, h. 1538); *Anucă* în Maramureş, N Transilvaniei, prin Bucovina (ALR II s.n., 5, h. 1547);

– păstrarea formei etimologice de ind. prez. pers. 3 *(el) şti* în N Crişanei, Maramureş, Transilvania (la N de linia Reghin – Deva), Bucovina (ALR II s.n., 5, h. 1400; 7, 1956);

– construcţii infinitivale frecvente[35];

– lexeme specifice: *cocoş* (*cucoş*) 'cucui' în Crişana, Maramureş, jumătatea de N a Transilvaniei şi un punct din S, prin Bucovina (ALR I/1, h. 6); în ALRR Trans., I, h. 8 şi I, termenul este înregistrat compact în N, NE – mai puţin o arie din E, unde s-a notat *cocoloş* – şi NV Transilvaniei – cu excepţia unei zone din V extrem, unde s-a notat *corn*; *gâltan* 'beregată' în Maramureş, N Transilvaniei, Bucovina (mai ales în zona oraşului Siret) (ALR I/1, h. 38); *gemănări* 'gemeni' în Maramureş (mai puţin V), NE Transilvaniei, prin Bucovina (în jurul oraşului Siret) (ALR I/2, h. 210); *mădăresc* 'alint' în Maramureş, N Transilvaniei, câteva puncte prin Bucovina (ALR I/2, h. 236); *mătrici* 'varice' în Maramureş, N Transilvaniei, Bucovina (ALR I/1, h. 126); *(dă) obiele* 'fulguieşte' prin Maramureş, NE Transilvaniei şi un punct din Apuseni, V Bucovinei (ALR II s.n., 3, h. 799); *ochesc* 'fac cu ochiul' în Maramureş, N Transilvaniei (un triunghi cu vârful în jos ajungînd până în apropiere de Cluj), prin Bucovina (ALR I/1, h. 76); *păioară* 'pânză fină' în E Maramureşului, NE Transilvaniei, două puncte din Bucovina (ALR I/2, h. 296); *scociorăşte* 'scurmă' în N Crişanei, prin Maramureş, N Transilvaniei, Bucovina (ALR II s.n., 2, h. 369); *ţepenit* 'amorţit' în Maramureş, N Transilvaniei, două puncte din Bucovina (ALR I/1, h. 150); *uncheş* 'unchi' în E Maramureşului, N-NE Transilvaniei (plus două puncte din S, în apropiere de Sibiu), izolat prin Bucovina (ALR I/2, h. 165).

---

[34] Vezi I. Faiciuc, *Derivate cu sufixul diminutival* ***-uc*** *în Maramureş*, în CL, XVII, nr. 1, 1972, p. 100, 106–107.

[35] Pentru aria construcţiilor cu infinitivul, vezi Magdalena Vulpe, *Repartiţia geografică a construcţiilor cu infinitivul şi cu conjunctivul în limba română*, în FD, vol. V, 1963, p. 123–155.

BDD-A1286 © 2004-2006 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:57:23 UTC)

4.2.3. *Trăsături de tip moldovenesc*

Între graiul de pe valea superioară a Someşului Mare şi graiurile moldoveneşti există o serie de continuităţi:

– fricativizarea africatelor prepalatale *ĉ*, *ĝ* în stadiul *ŝ*, *ẑ* (în sunetul *ẑ*, descendenţii lui *g* + *e*, *i* latin se confundă cu descendenţii lui *i* + *o*, *u* latin): *pi[ŝ]or* 'picior' în Transilvania de NE (un triunghi cu vârful în jos, ajungând până la NE de Cluj), prin Bucovina, în Moldova (fără S) (ALR I/1, h. 55); *sprân[ŝ]eană* în Bucovina, C şi N Moldovei, Transilvania de NE (ALR I/1, h. 21; în ALRR Trans. I, h. 58, *ĉ* se fricativizează la *ŝ* în două arii: o arie în Transilvania de N, definind un triunghi cu vârful în jos, care merge până la N de Alba Iulia, şi una în SV; vezi şi NALR-Mold. Bucov. I, h. 29, de unde reiese că *ŝ* apare în Moldova – mai puţin S şi SV, în câteva puncte din C şi N – şi prin Bucovina, unde *ĉ* face arie compactă în V, mai puţin V extrem); *[ẑ]ene* în Bucovina, C şi N Moldovei, Transilvania de NE (ALR I/1, h. 20; în ALRR Trans. I, h. 57, *ẑ* apare într-o bandă diagonală care traversează Transilvania de la NE la SV; vezi şi NALR Mold. Bucov., h. 28, unde *ẑ* este înregistrat în Moldova – cu excepţia zonei de S-SV şi a unor insule în N – şi în Bucovina, unde apare intercalat cu *ĝ*, mai cu seamă spre V, mai puţin V extrem);

– palatalizarea labiodentalelor *f*, *v* înainte de *iot* la *ŝ*, *ẑ*: *[ŝ]ere* 'fiere' în C şi N Moldovei, Bucovina (cu câteva insule în care apare *h'*), NE Transilvaniei (ALR I/1, h. 47; în ALRR Trans., I, h. 149 şi XXXVII, aria lui *ŝ* defineşte un triunghi cu vârful în jos, care ajunge până la NV de Alba Iulia); *[ŝ]ert* în Moldova (fără S), prin Bucovina, Transilvania (fără partea de V şi S) (ALR II s.n., 7, h. 2137); *[ŝ]in*, *[ŝ]ină* în jumătatea de N a Moldovei, Bucovina (unde apare în alternanţă cu *h'*), Transilvania (un triunghi cu vârful în jos, care ajunge până la N de Sibiu) (ALR I/2, h. 218, 219; în ALRR Trans., I, h. XXXVIII şi II, h. 262, *ẑ* este înregistrat în treimea nord-estică a Transilvaniei, aria fricativei ajungând până la NV de Alba Iulia); *[ẑ]in* prin Moldova, prin Bucovina, N Transilvaniei (ALR II s.n., 6, h. 1641); *[ẑ]isez* în C şi N Moldovei, Bucovina (mai puţin câteva puncte, cu *g'*, *y*), N Transilvaniei (un triunghi răsturnat, cu vârful la NE de Deva) (ALR I/1, h. 73; în ALRR-Trans., I, h. XXXIX; II, h. 188, fricativa este notată într-o treime din teritoriul Transilvaniei, definind un triunghi cu vârful la NE de Alba Iulia); *[ẑ]iu* în Transilvania (mai puţin S şi V), prin Bucovina şi Moldova (fără S) (ALR I/2, h. 282; în ALRR Trans., I, h. XL; II, h. 284, aria lui *ẑ* este mai largă în Transilvania de NE şi traversează tot teritoriul transcarpatic spre V-SV, într-o fâşie ce se îngustează progresiv, ajungând cu vârful la N de Alba Iulia; din NALR-Mold. Bucov. I, p. 233, h. „Palatalizarea lui *f*', „Palatalizarea lui *v*", reiese că stadiile *ŝ*, *ẑ* caracterizează Moldova – mai puţin treimea sudică – şi apar, discontinuu, şi prin Bucovina);

BDD-A1286 © 2004-2006 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:57:23 UTC)

– lexeme comune (date ca specifice subdialectului modovenesc[36]): *ciolan* 'os' în NE Transilvaniei, Bucovina, N Moldovei (ALR II s.n., 2, h. 326; ALR II/1, h. 89, 90); *cori* 'pojar' în Moldova, Bucovina, NE Transilvaniei, un punct din N Munteniei, un punct din N Dobrogei (ALR I/1, h. 115); *pântece* 'burtă' în Moldova (mai puţin S, unde apare punctual), Bucovina, jumătatea de N a Transilvaniei, puncte din NE Munteniei (ALR I/1, h. 42; ALRR Trans., I, 146 şi XVI înregistrează termenul în toată jumătatea de N a Transilvaniei, mai puţin o arie nord-vestică, unde apare metateza: *pâncete*); *ciobote* 'cizme' în NE Transilvaniei, Bucovina, Moldova (ALR II s.n., 4, h. 1194); *ţintirim* (*ţinţirim*) 'cimitir' în jumătatea de N a Moldovei, Bucovina, Transilvania (fără S), cu prelungiri în E Maramureşului (ALR I/2, h. 301) etc.

La aceste fapte de limbă, G. Istrate şi A. Turculeţ adaugă închiderea vocalelor de apertură medie *ă* şi *e*, aflate în poziţie finală. Aşa cum am mai precizat, cercetătorii ieşeni operează o segmentare a graiului studiat, distingând între estul extrem al ariei (Lunca Ilvei), unde fenomenul este mai frecvent, şi restul teritoriului, unde închiderea vocalelor *e* şi *ă* se înregistrează cu totul sporadic[37].

4.2.4. *Trăsături ale graiului din NE Transilvaniei*

– africatizarea oclusivelor palatale *k'*, *g'*, care trec în *ĉ*, *ĝ*: *genun[ĉ]* în SV şi NE Transilvaniei (un triunghi răsturnat, cu vârful spre Cluj), unele puncte din Bucovina, un punct din Moldova (542. Tătăruşi) (ALR I/1, h. 57; ALRR-Mar., 1, h. 117); *îngenun[ĉ]et* 'îngenuncheat' în NE Transilvaniei, un punct din V Bucovinei (ALR II s.n., 7, h. 2134); *prive[ĝ]* în SV şi NE Transilvaniei, puncte prin Bucovina (în jurul oraşului Siret), un punct din Moldova (542. Tătăruşi) (ALR I/2, h. 295); *ră[ĉ]ită* 'răchită' în NE Transilvaniei, prin SV Transilvaniei (ALR II s.n., 3, h. 627); *un[ĉ]eş* în NE şi SV Transilvaniei, puncte prin Bucovina (în jurul oraşului Siret) (ALR I/2, h. 165); *ure[ĉ]e* 'ureche' în SV şi N Transilvaniei, unele puncte din Bucovina (grupate pe lângă oraşul Siret), un punct din Moldova (542. Tătăruşi) (ALR I/1, h. 53; ALRR Trans., I, h. 60 şi XLVIII, înregistrează africata *ĉ* în NE Transilvaniei, într-un triunghi care coboară la S de Cluj; în NALR-Mold. Bucov., I, MN [136], *ĉ* apare în două arii: una în V Bucovinei, una la V de Suceava, precum şi într-un punct din partea de CE a Moldovei); *în[ĝ]it* în NE Transilvaniei, izolat prin Bucovina (în zona oraşului Siret), un punct din Moldova (542. Tătăruşi) (ALR I/1, h. 83); *un[ĝ]ie* 'unghie' în NE Transilvaniei, un punct la S de Cluj, prin Bucovina (în zona oraşului Siret), precum şi în punctul 542. Tătăruşi (judeţul Iaşi) (ALR I/1, h. 52; în ALRR Trans., I, h. L şi II, h. 169, *ĝ* a fost notat în NE Transilvaniei, într-o arie care se prelungeşte până la S de Cluj; în

[36] Petrovici, SDT, p. 39; Todoran, *Repartiţia*, p. 19–20.

[37] „Fenomenul apare rar în graiul din Zagra [...] şi mult mai frecvent în textele din Lunca Ilvei" (Istrate – Turculeţ, *Bistriţa-Năsăud*, p. 196).

BDD-A1286 © 2004-2006 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:57:23 UTC)

NALR-Mold. Bucov., I, h. 84, *ĝ* este înregistrat în V Bucovinei, într-o arie, de la V de Suceava, aflată în continuitate cu NE Transilvaniei, precum şi în alte două puncte din N Bucovinei);

– africatizarea oclusivelor dentale palatalizate (*t'*, *d'* trec în *ĉ*, *ĝ*): *fra[ĉ]e* în partea de CN a Transilvaniei, un punct din Bucovina şi două puncte din V Moldovei (cu stadii intermediare de africatizare) (ALR I/2, h. 159; în ALRR Trans., I, h. XLII; II, h. 221, *ĉ* defineşte două mici insule, în C şi CN); */ĝ/in[ĉ]e* în trei puncte în Transilvania, situate între Cluj şi Reghin, un punct din N Transilvaniei, un punct din Bucovina şi două puncte din V Moldovei (cu stadii intermediare de africatizare) (ALR I/1, h. 29; în ALRR Trans., I, h. 91 şi XLIV, africatele au fost notate în două insule din C şi una în SV; în NALR-Mold. Bucov., I, h. 52, africatele apar într-o arie compactă situată la V de Suceava, precum şi, în stadii intermediare, prin V Moldovei şi, izolat, în CE);

– palatalizarea oclusivelor bilabiale orale *p*, *b* la stadiul de *pĉ*, *bĝ* (labiala se conservă, excepţie făcând situaţia în care aceasta apare în poziţie de disimilare): *o[pĉ]inci* în NE Transilvaniei şi un punct din CV (unde s-a notat un sunet intermediar între *ĉ* şi *t'*) (ALR II s.n., 4, h. 1186); *[pĉ]icior* în NE Transilvaniei (şi prin SV), puncte din Bucovina (în zona oraşului Siret), un punct din Moldova (542. Tătăruşi) (ALR I/1, h. 55; în NALR-Mold. Bucov., I, h. 85, *pĉ* apare în două arii izolate, una în V Bucovinei, aflată în contact cu cea a graiului de pe valea superioară a Someşului Mare, cealaltă situată la NV de oraşul Suceava, precum şi într-un punct din N); *[pĉ]ele* în NE Transilvaniei, puncte din Bucovina (grupate în jurul oraşului Siret), un punct din Moldova (542. Tătăruşi) (ALR I/1, h. 3; în ALRR Trans., I, h. 116 şi XXXI acest stadiu al palatalizării bilabialei este înregistrat în NE Transilvaniei, definind o arie care se extinde până la S de Cluj, precum şi într-o zonă central-vestică, situată la N de Hunedoara; distribuţia lui *pĉ* reiese şi din NALR-Mold. Bucov., I, MN [275]: prin V Bucovinei, la V de Suceava, un punct din N Bucovinei şi punctul 555. Tătăruşi, unde apare în alternanţă cu forme nepalatalizate); *[pĉ]er* în NE Transilvaniei, puncte din Bucovina (în jurul oraşului Siret), un punct din Moldova (542. Tătăruşi) (ALR I/2, h. 286); *[pĉ]ersic* în NE Transilvaniei (ALR II s.n., 1, h. 210); *[ĉ]ipăi* în NE Transilvaniei, puncte din Bucovina (ALR I/1, h. 91); *s[pĉ]inare* în NE Transilvaniei, puncte din Bucovina, un punct din Moldova (542. Tătăruşi) (ALR I/1, h. 40); *s[pĉ]in* 'măceş' în NE Transilvaniei (ALR II s.n., 3, h. 630); *(mă) scar[pĉ]in* în SV şi NE Transilvaniei, prin Bucovina (trei puncte în zona oraşului Siret), un punct din Moldova (542. Tătăruşi) (ALR I/1, h. 92); *sus[pĉ]in* în NE Transilvaniei, puncte din Bucovina (în jurul oraşului Siret), un punct din Moldova (542. Tătăruşi) (ALR I/1, h. 85); *[pĉ]işc* în NE Transilvaniei, puncte din Bucovina (în jurul oraşului Siret), un punct din Moldova (542. Tătăruşi) (ALR I/1, h. 93); *sla[bĝ]* în NE Transilvaniei, unele puncte din Bucovina (ALR I/1, h. 63; din NALR-Mold. Bucov., I, h. 47, reiese că *bĝ* apare în Bucovina, la V de Suceava şi

BDD-A1286 © 2004-2006 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:57:23 UTC)

în două în puncte din partea de N, precum şi în punctul 555. Tătăruşi, din Moldova); *ştir[bğ]* în NE Transilvaniei, câteva puncte din Bucovina (grupate în apropierea oraşului Siret), un punct din Moldova (542. Tătăruşi) (ALR I/1, h. 69L; în ALRR Trans., I, h. 99 şi XXXIV, acest reflex al bilabialei este notat în NE Transilvaniei, ajungând până la S de Cluj);

– *n* în: *lea[n]găn* în NE Transilvaniei, un punct Bucovina (ALR I/2, h. 238); *fa[n]sule* în E Maramureşului, NE Transilvaniei, V Bucovinei (ALR II s.n., 4, h. 1096); *ni[n]gel* în NE Transilvaniei, două puncte din Bucovina (ALR I/1], h. 51; în ALRR Trans., I, h. 118 şi XIII, fonetismul este înregistrat în NE Transilvaniei, precum şi într-o arie centrală, situată la NE de Alba Iulia);

– palatalizarea lateralei lichide *l*: *[l']imbă* în NE Transilvaniei, într-un triunghi al cărui vârf coboară până la S de Cluj (ALRR Trans., I, h. XLVI);

– grupul consonantic *ps* evoluează la *pț*: *tă[pț]âie*, *pede[pț]ât* în NE Transilvaniei (ALR II s.n., 4, h. 997), *pedea[pț]ă*, *li[pț]ăsc*;

– singularul analogic *pum* în NE Transilvaniei (ALR II/1, MN [2169]);

– lexeme specifice: *ardău* 'paznic' în NE Transilvaniei (ALR II s.n., 3, h. 903); *băiată* 'copilă' în NE Transilvaniei, un punct din Bucovina (ALR I/2, h. 190; vezi şi NALR-Mold. Bucov., II, h. 124, unde termenul nu apare deloc); *buhaş* 'molid' în NE Transilvaniei (ALR II s.n., 3, h. 623); *bujală* 'zăpuşeală' în NE Transilvaniei (ALR II s.n., 5, h. 1502); *(merge) cățel, de-a cățeii* 'de-a buşilea' în NE Transilvaniei, un punct din S Maramureşului (ALR I/2, h. 240); *căpăluim* 'prăşim' în NE Transilvaniei, un punct în Apuseni (ALR II s.n., 1, h. 100); *cliposesc* 'moțăiesc' în NE Transilvaniei (ALR I/1, h. 75); *miritei* 'însurăței' în N Transilvaniei, prin E Maramureşului (ALR I/2, h. 258); *paisăc* 'buboi' în NE Transilvaniei (ALR I/2, h. 4185); *papă* 'urdori' în NE Transilvaniei (ALR I/1, h. 15; ALRR Trans., I, h. 54 şi VIII); *piruiesc* „piuie" în NE Transilvaniei (ALR II s.n., 2, h. 373); *poamă* „mărul lui Adam" în NE Transilvaniei (ALR I/1, h. 37; în NALR-Mold. Bucov., h. 62, termenul a fost notat într-un singur punct din V Bucovinei); *racateț* 'brotac' în NE Transilvaniei (ALR II s.n., 3, h. 732); *şpur* 'copil din flori' în NE Transilvaniei, prin E Bucovinei (ALR I/2, h. 211), *vandăl* 'albie' în NE Transilvaniei (ALR II s.n., 4, h. 1223), *vintrîșel* 'vintre' în NE Transilvaniei (ALR II/1, h. 61) etc.

4.3. *Graiul de pe valea superioară a Someşului Mare*

Înainte de a stabili statutul graiului de pe valea superioară a Someşului Mare în cadrul dacoromânei, se impune o minimă discuție în legătură cu trăsăturile de tip moldovenesc (analizate *supra*, 4.2.3), care au fost considerate, de-a lungul timpului, tot atâtea fapte şi mărturii în sprijinul subordonării graiului din nordul Transilvaniei față de grupul dialectal moldovenesc (vezi *infra*, a), precum şi în legătură cu relevanța

BDD-A1286 © 2004-2006 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:57:23 UTC)

trăsăturilor care caracterizează graiul din NE Transilvaniei (vezi 4.2.4) şi cu graniţele acestuia (vezi *infra*, b).

a) Nu este deloc în intenţia noastră să respingem, pe linia lui D. Şandru (*Enquêtes*, p. 179–180), convergenţele dintre graiurile moldoveneşti şi cele nord-ardeleneşti. Cercetătorul de la *Laboratoire de phonétique expérimentale* din Bucureşti nu avea la dispoziţie, la data apariţiei studiului său, hărţile ALR (şi cu atât mai puţin volumele din seria NALR/ALRR), care atestă că majoritatea trăsăturilor reţinute de el ca fiind caracteristice pentru graiurile transilvănene, respectiv pentru cele moldoveneşti depăşesc cu mult, în stânga şi în dreapta, linia Carpaţilor. Pe de altă parte, încadrarea graiului de pe valea superioară a Someşului Mare în aria moldovenească în baza unor trăsături fonetice, eventual fonologice[38], care nu sunt privite în contextul general al faptelor de ordin lingvistic şi sociolingvistic pe care le evidenţiază cercetarea de teren, poate conduce la concluzii forţate[39].

Faptele comune ariei nord-est ardeneleşti şi celei moldoveneşti sunt o realitate, însă ele sunt, în parte, relativizate de o serie de aspecte de ordin diacronic (preeminenţa anumitor fenomene în graiurile adeleneşti de N), precum şi de unele elemente ţinând de dimensiunea diatopică (şi ne referim aici la ariile foarte extinse ale unor fenomene considerate a fi caracteristice tipului dialectal moldovenesc):

– aria de răspândire a fonetismelor *ŝ*, *ẑ* (< *ĉ*, *ĝ*), cea mai largă dintre ariile fenomenelor moldoveneşti, depăşeşte cu mult „frontierele" subdialectului menţionat, isofonele *ŝ*, *ẑ* delimitând o zonă ce cuprinde, alături de Moldova, o mare parte din jumătatea nordică a Transilvaniei propriu-zise, precum şi Ţara Haţegului şi Banatul (aceasta dacă acceptăm, asemenea lui E. Petrovici[40] şi Em. Vasiliu[41], similitudinea fonetică şi identitatea fonologică dintre cele două serii de fricative alveolopalatale). Să notăm de asemenea că, în graiul de pe valea superioară a Someşului Mare, fricativizarea nu este generală, în sensul că ea nu afectează: a) africatele aflate în poziţie de asimilare, ca, de exemplu, în */ĝ/enun/ĉ/*: NE Transilvaniei, un punct din N şi unul din V Bucovinei (ALR I/1, h. 57; în NALR-Mold. Bucov., I, h. 86, *ĝ* apare conservat şi în V Bucovinei şi în unele puncte aflate la V şi NV de Suceava); */ĝ/un/ĝ/* 'junghi' (conform NALR-Mold.

[38] Cum procedează, de exemplu, Em. Vasiliu, în *Fonologia istorică*, p. 190.

[39] În acest sens, A. Turculeţ (*Câmpulung*, p. 337) arată că o asemenea încadrare pur şi simplu „contrazice simţul lingvistic al vorbitorilor moldoveni şi ardeleni".

[40] Care remarca apropierea dintre fricativele palatale moldoveneşti *ŝ*, *ẑ* şi corespondentele lor bănăţene: „În Moldova şi Banat, în locul africatei se pronunţă o fricativă apropiată de *ş*, dar cu un puternic timbru palatal (în transcriere fonetică ś)" şi „în Moldova, Bucovina şi estul Ardealului, în locul africatei se rosteşte o fricativă apropiată de *j*, dar având un puternic timbru palatal, în transcrierea fonetică ź. *Aceeaşi fricativă* [subl. n.] se aude şi în Banat şi sud-vestul Ardealului" (Petrovici, SDT, p. 42, 43).

[41] În *Fonologia istorică*, p. 178, 179, Em. Vasiliu vorbeşte chiar de o identitate fonologică perfectă a consoanelor în discuţie: „[...] distincţia [ś – ŝ], [ź – ẑ] nu are nicio semnificaţie la nivel fonologic", chiar dacă aceste fricative „sunt diferite ca realizare fonetică în raport cu două arii dialectale [Banat şi Moldova, n.n.]".

BDD-A1286 © 2004-2006 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:57:23 UTC)

Bucov., I, h. 72, *ĝ* apare conservat în V şi NV Bucovinei, precum şi în precum şi în trei puncte aflate la N de Suceava, precum şi în punctul 555. Tătăruşi) şi b) africatele din neologisme, spre deosebire de aria modovenească, unde fenomenul este mult mai consecvent (faptul că din sistemul fonetic al majorităţii graiurilor moldoveneşti africatele *ĉ*, *ĝ* lipsesc ar putea constitui o explicaţie). În plus, în registrul public formal, vorbitorii (mai cu seamă cei mai instruiţi), evită fricativele palatale, simţindu-le ca stridente;

– în privinţa fenomenului de palatalizare a labiodentalelor având ca reflex fricativele palatale *ŝ*, *ẑ*, unii lingvişti, printre care G. Ivănescu[42], I. Gheţie[43] şi V. Ţâra[44] sunt de părere că acesta ar fi mai vechi în Transilvania decât în Moldova. Suntem, se pare, în prezenţa unui fenomen care fie s-a petrecut paralel şi independent în cele două arii dialectale, fie s-a extins dinspre nordul Transilvaniei spre Moldova;

– închiderea vocalelor *e* şi *ă* în poziţie finală nu este un proces atât de consecvent şi nici pe departe atât de avansat ca în aria moldovenească (printre variantele înregistrate, majoritare sunt acelea intermediare, care au fost consemnate de ALR şi în Maramureş: *ẹ*, *i̯*, în vreme ce Crişana cunoaşte chiar stadii mai avansate de închidere). Mai mult, închiderea vocalelor de apertură medie aflate în poziţie finală are loc în primul rând în cuvinte neaccentuate în frază, ceea ce face ca respectivele vocale să apară ca mediane, iar închiderea vocalelor în poziţie mediană este un fenomen de şi mai largă răspândire decât închiderea vocalelor în poziţie finală;

– cât priveşte elementele lexicale comune, aria unora dintre ele (*ţintirim*, *pântece*, *cori*, *omăt*) cuprinde şi Maramureşul sau măcar o parte a acestuia, fără ca faptul să fi constituit vreodată un argument pentru contestarea statutului său de arie dialectală independentă. Apoi, cuvântul *ţintirim* este de origine maghiară (< magh. *cinterem*), aşadar în mod logic mai vechi în Transilvania, direcţia propagării fenomenului fiind, după toate probabilităţile, de la vest spre est. Chiar dacă avem în vedere lexemele din acest grai care sunt comune cu Moldova şi nu se regăsesc în alte graiuri ardeleneşti, nu suntem de părere că am fi îndreptăţiţi să înglobăm unitatea în chestiune, pe baza acestui criteriu, în aria dialectală moldovenească. Coocurenţele respective pot fi rezultatul unor

[42] În opinia lingvistului ieşean, fenomenul avut în vedere este caracteristic „dialectului" adelenesc de aici, apariţia lui în Moldova datorându-se migraţiilor ardeleneşti: „[...] acest fapt nu se mai găseşte pe toată aria dialectului, dar e şi în afara lui, şi trebuie să admitem, şi în cazul acesta, că altă dată fenomenul a avut loc pe o arie compactă, că a fost dus în afară prin migraţii" (Ivănescu, ILR, p. 42). Vezi şi idem, *Problemele capitale*, p. 170–171, unde autorul arată că fenomenul este caracteristic „dialectului" ardelenesc, din zona transcarpatică propagându-se în Moldova.

[43] Fără să vorbească explicit de preeminenţa fenomenului în Transilvania, I. Gheţie (*Dialectologia istorică*, p. 86–87) aduce în discuţie o serie de atestări care ar susţine că palatalizarea lui *f* în stadiul *ŝ*, respectiv a lui *v* în stadiul de *ẑ* a avut loc mai întâi în zona de nord-est a Transilvaniei; confuzia dintre fricativele *ŝ*, *ẑ* rezultate din palatalizarea labiodentalelor şi aceleaşi sunete rezultate din pierderea elementului oclusiv al africatelor *ĉ*, *ĝ* a generat apariţia la un moment dat a unor forme hipercorecte, ilustrate în documente de epocă: „*să cii* (= să fii; Urmeniş – Mureş, c. 1650)" sau „*Gicovanul* (= Vicovanul; *Harghita, c. 1730)".

[44] Tot în favoarea anterioritătii fenomenului în aria ardelenească de nord-est se pronunţă şi V. Ţâra (*Şieu*, p. 8), care semnalează grafiile hipercorecte *Nágy Csilipes* [= Filipaşul Mare] sau *Csile* [= Filea] – toponime în grafie maghiară –, care apar în două documente ardeleneşti de la începutul secolului al XVIII-lea.

BDD-A1286 © 2004-2006 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:57:23 UTC)

influențe reciproce (sensul iradierii fiind adesea foarte dificil de stabilit), al surselor comune de împrumut (în care caz adoptarea unui anumit termen în două arii diferite este rezultatul unor evoluții paralele și independente) sau al migrațiilor ardelenești în Moldova[45]. În sfârșit, deși criteriul lexical nu poate fi luat în considerare ca reprezentativ, ar putea fi avute în vedere și lexemele ale căror isoglose delimitează net Moldova de Transilvania (în unele situații, arhaisme de origine latină, dar în special cuvinte de origine germană sau maghiară) (vezi *supra*, 4.2.1) etc.

b) De-a lungul timpului, faptele de limbă care au reținut atenția specialiștilor ca fiind caracteristice graiului nord-est-ardelenesc au fost în primul rând africatizarea mediopalatalelor și palatalizarea bilabialelor *p*, *b* în stadiul *pĉ*, *bĝ*[46], însă la o examinare a limitelor acestor fenomene se observă că ele nu pot intra în categoria trăsăturilor tipice *absolute*, din moment ce se regăsesc, în aceeași formă, în SV Transilvaniei, în Bucovina și în cel puțin un punct din Moldova (Tătărași). Mai mult, ele nu pot fi reținute nici măcar ca trăsături tipice *relative* ale Transilvaniei de NE, întrucât aria africatizantă nord-ardelenească formează un continuum cu vestul extrem al Bucovinei, unde s-au notat consecvent *pĉ*, *bĝ* < *p*, *b* și *ĉ*, *ĝ* < *k'*, *g'*. Faptul că în vestul Bucovinei fonetismele menționate sunt infiltrații dinspre aria ardelenească învecinată nu schimbă cu nimic datele problemei, în sincronie: astfel, dacă acceptăm existența graiului din Transilvania de NE, va trebui să „mutăm" „frontiera" idiomului menționat[47] (a cărui denumire devine astfel improprie) mai la est, în așa fel încât ea să cuprindă și aria din vestul Bucovinei cu care se află în continuitate. Operând această corecție, trăsăturile reținute ca fiind tipice pentru graiul nord-est-ardelenesc devin cu adevărat tipice (deși doar „relative"), iar fenomenele de coocurență notate la V de Suceava și la N de orașul Siret, precum și la Tătărași (jud. Iași) sunt, după toate probabilitățile, rezultatul unor migrații ardelenești[48].

4.3.1. *Observații de ordin lingvistic*

Așa cum precizam și *supra* (4.2), suntem de acord că orice analiză exactă a situației prezente a dacoromânei trebuie să pornească de la distincția primară între graiurile de tip nordic și cele de tip sudic, întrucât cele mai multe (și cele mai

[45] Vezi monografia dedicată subiectului de I.-H. Bîrleanu, *Emigrări ardelenești la est de Carpați. Consecințe lingvistice*, Iași, Editura Sedcom Libris, 1998.

[46] Vezi, în principal, Țâra, *Nord-estul Transilvaniei*, p. 352–353; referindu-se la aceste fapte de limbă, profesorul timișorean le numește „particularități fundamentale" ale graiului din nord-estul Transilvaniei.

[47] Care, în consecință, nu se poate opri la „coroana Carpaților Orientali", limita estică a graiului așa cum a fost ea trasată de V. Țâra (*Nord-estul Transilvaniei*, p. 353).

[48] În legătură cu care vezi Ivănescu (ILR, p. 36): „[...] dacă aceste fenomene [*ĉ*, *ĝ* proveniți din *t'*, *d'* sau din *k'*, *g'*, n.n.] se găsesc și în Moldova pe alocuri, ele se explică aici *numai ca aduse prin migrații din Ardeal* [subl. n.]". Fenomenul, considerat de G. Ivănescu unul dintre cele mai importante pentru aria nord-est ardelenească, unde „altă dată [...] a avut o arie unitară, existentă numai acolo" (*ibidem*, p. 41), apare astăzi, în arii izolate, și în unele zone din Moldova nordică și din Bucovina, aspect explicabil prin aceea că „în alte regiuni el a fost dus prin migrații"; vezi și p. 547, cf. *passim*.

BDD-A1286 © 2004-2006 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:57:23 UTC)

importante) dintre trăsăturile dialectale actuale susțin o asemenea delimitare. Totuși, distincția nord – sud se impune să fie detaliată, demarcându-se astfel (așa cum am procedat mai sus), unitățile subordonate ierarhic marii arii nordice. Prin această operație de subcategorizare se conturează o serie de subarii care se încrucișează și se suprapun (parțial); fapt care ne interesează cu preponderență, intersectarea principalelor mănunchiuri de isoglose definește o zonă nord-est ardelenească în cea mai mare parte coincidentă cu arealul graiului de pe valea superioară a Someșului Mare, care se dovedește astfel a ocupa un loc privilegiat între graiurile nordice prin aceea că reprezintă o placă turnantă între diferite idiomuri avându-și ariile de o parte și de alta a Carpaților. Astfel, semnificativ pentru statutul graiului de pe valea superioară a Someșului Mare este, în opinia noastră, tocmai faptul că, prin anumite trăsături ale sale, el „merge" cu graiurile de peste munți, prin altele, se atașează ariei moldovenești, altele îl includ în aria nordului extrem al dacoromânei și, în sfârșit, altele îl atașează graiului nord-est ardelenesc. Important este să nu absolutizăm niciuna dintre grupurile de trăsături astfel delimitate, pentru că specificitatea graiului de care ne ocupăm rezidă în simultaneitatea atașării lui la arii diferite și, astfel, în caracterul său de *grai de tranziție* între Moldova și Bucovina, pe de o parte, și Transilvania și Maramureș, pe de altă parte. Concomitent[49] cu calitatea sa de grai de tranziție, idiomul de pe valea superioară a Someșului Mare trebuie definit ca *parte componentă a grupului dialectal ardelenesc, mai exact a graiului din NE Transilvaniei*, așa cum a fost el delimitat de V. Țâra[50], cu unele precizări necesare în legătură cu limitele acestui grai și cu particularitățile acestuia (pentru care vezi *supra*, 4.2.4 și 4.3b).

Atribuirea statutului de arie de tranziție unui grai precum cel de pe valea superioară a Someșului Mare apare ca un fapt mai plauzibil și mai puțin paradoxal decât atașarea aceleiași etichete unei arii precum Transilvania propriu-zisă, mai extinsă chiar decât unele dintre subdialectele delimitate de școala dialectologică de la Cluj. Aspectul foarte fragmentat al ariei ardelenești (care a constituit și principalul motiv al contestării statutului ei de arie independentă în cadrul Dacoromaniei) nu mai are relevanță absolută în condițiile în care, la o examinare riguroasă a trăsăturilor fiecărui subdialect în parte, putem observa că nu rareori acestea sunt fărâmițate, în cadrul fiecărei unități conturându-se două sau mai multe graiuri, fără îndoială, mai slab caracterizate, dar de bună seamă mai omogene. Astfel, așa cum remarca G. Ivănescu, pentru o descriere riguroasă, detaliată a configurației dialectului dacoromân, este necesar să avem în vedere posibilitatea împărțirii acestui dialect în graiuri, care vor reprezenta arii mai închegate decât subdialectele, oferind posibilitatea unei analize complete[51].

[49] Despre dublul statut al unor idiomuri, care pot fi simultan graiuri de sine stătătoare și graiuri de tranziție, a vorbit pentru prima dată, la noi, G. Ivănescu (vezi *supra*, secțiunea 2).

[50] Țâra, *Nord-estul Transilvaniei*. Vezi și *supra*, notele 24 și 68.

[51] G. Ivănescu propune astfel douăzeci de graiuri și, pentru paternitatea ideii, trimite la I. Iordan, care, revenind asupra unei păreri formulate anterior (vezi *supra*, secțiunea 1 și nota 10), arăta că „graiurile dacoromâne nu se pot clasifica în patru, cinci sau șase dialecte, ci într-un număr cu mult mai mare de dialecte, de ordinul zecilor" (Ivănescu, ILR, p. 44–45 și nota 1, p. 45).

BDD-A1286 © 2004-2006 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:57:23 UTC)

4.3.2. *Observații de ordin sociolingvistic*

Este un fapt demonstrat că, prin orientarea grupurilor umane către anumite centre administrative (care sunt de obicei și *centre de iradiere socio-culturală*[52]), împărțirea administrativ-teritorială are o certă influență în conturarea și consolidarea ariilor lingvistice. Dinspre aceste centre se propagă spre zonele învecinate inovațiile lingvistice și tot ele asigură și coerența faptelor de limbă dintr-un anumit teritoriu. Rolul de factor de coeziune pentru zona de care ne ocupăm a fost îndeplinit în trecutul mai îndepărtat de Năsăud, centrul regimentului de graniță (înființat la 1762); satele de pe valea Someșului s-au orientat și după desființarea „milităriei" spre această arie focală, Năsăudul păstrându-și și în prezent statutul de centru economic și (mai ales) cultural al zonei.

Dacă admitem existența unei solidarități regionale consolidate prin graiul local (cf. Pușcariu, LR, p. 311) și, în directă legătură cu aceasta, a unei conștiințe a apartenenței lingvistice a vorbitorilor (vezi V. Rusu, *Reflecții despre structura dialectală a dacoromânei*, în SCL, XX, nr. 2, 1969, p. 220, și Țâra, *Nord-estul Transilvaniei*, p. 348), s-ar impune ca, în stabilirea configurației dialectale a unei regiuni, să ținem cont și de aceste date care se pot dovedi relevante (vezi Marilena Tiugan, *Granițe și arii subiective*, în *Tratat*, p. 36–38). I s-ar putea reproșa metodei amintite caracterul subiectiv al oricărei informații obținute astfel; factorul psihic joacă aici, într-adevăr, un rol decisiv, dar, dacă se poate întâmpla ca granițele subiective să nu coincidă cu cele obiective, nu putem totuși considera a priori că aceasta este regula generală. Pe de altă parte, ar fi interesant de urmărit în ce măsură orientarea explicită spre o anumită arie dialectală și convingerea de a face parte din aceasta îi determină realmente pe locutori să se „alinieze" la norma dialectală a arici la care se raportează, acest fapt contribuind, în timp, la întărirea coeziunii lingvistice a zonei. În toate punctele de anchetă, răspunsurile subiecților la întrebările directe privind aria lingvistică din care fac parte au fost aceleași (remarcabilă unanimitate!): toți au afirmat că vorbesc ardelenește și că sunt năsăudeni. În plus, atunci când năsăudenii ajung în Bucovina (chiar la o distanță foarte mică de „limita" estică a graiului, la târg în Vatra Dornei, de exemplu), ei sunt îndată recunoscuți ca vorbind „altfel" și etichetați ca „ardeleni", „de pe Ilve", „iluani", „ilveni", „de pe Someș", „someșeni", „năsăudeni" etc.

Semnificativă este, din această perspectivă, și varietatea de limbă literară la care recurg vorbitorii instruiți în situații mai oficiale sau în comunicarea cu *outsideri*:

[52] În *Tratat* (p. 140–141) se arată că „[...] orașe ca Năsăud, Bistrița, Sibiu, Brașov, Bacău, Iași, Suceava, Craiova etc. au fost *centre de iradiere* [subl. a.] socio-culturale, în jurul cărora s-au format unități etnografice și lingvistice (spre exemplu, ținuturilor Năsăud, Bistrița, Sălaj, Mărginimea Sibiului etc. le corespund, pe plan lingvistic, arii dialectale)". Existența în Transilvania a unor centre de focalizare care să coaguleze în jurul lor graiurile din regiune (semnalată, pentru teritoriul limbii franceze, și de J. Gilliéron, pe baza datelor din ALF) a fost contestată de S. Pușcariu (*Graiul din Transilvania*, p. 398–403), care vorbește, în consecință, despre absența unui „dialect" specific în Transilvania: „Niciunul dintre orașele Transilvaniei n-a constituit pentru români un puternic centru de atracție, nici Sibiul, cetate saxonă, nici Clujul, cetate ungurească; *dimpotrivă, românii din Transilvania au gravitat întotdeauna spre compatrioții lor de dincolo de munți* [subl. a.]" (vezi și *supra*, nota 3).

BDD-A1286 © 2004-2006 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:57:23 UTC)

modelul „înalt" la care se raportează această categorie de vorbitori este standardul cu „coloratură" ardelenească.

*

Ținând seama de aspectele expuse *supra*, graiul de pe valea superioară a Someșului Mare ne apare ca prezentând un dublu statut: acela de grai de tranziție între graiurile moldovenești și cele transcarpatice (ca arie delimitată prin intersectarea liniilor de isoglosă ale principalelor subarii nordice care îl includ) și acela de varietate subordonată ierarhic graiului din Transilvania de NE, a cărui arie a suferit o necesară redefinire.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

ALR I	=	*Atlasul lingvistic român*, partea I, vol. I, *Părțile corpului omenesc și boalele lui*, de Sever Pop, Cluj, 1938; vol. II, *Familia, nașterea, botezul, copilăria, nunta, moartea*, de Sever Pop, Sibiu–Leipzig, 1942.
ALR II	=	*Atlasul lingvistic român*, partea a II-a, vol. I, A. *Corpul omenesc...*; B. *Familia...*; C. *Casa...*, de Emil Petrovici, Sibiu–Leipzig, 1940.
ALR II s.n.	=	*Atlasul lingvistic român*, serie nouă, sub direcția lui Emil Petrovici, redactor principal Ioan Pătruț, vol. I–VII, București, 1956–1972.
ALRM I	=	*Micul Atlas lingvistic român*, partea I, de Sever Pop, vol. I, Cluj 1938, vol. II, Sibiu–Leipzig, 1942.
ALRM II	=	*Micul Atlas lingvistic român*, partea a II-a, de Emil Petrovici, vol. I, Sibiu–Leipzig, 1940.
ALRR Trans.	=	*Atlasul lingvistic român pe regiuni. Transilvania*, de G. Rusu, V. Bidian, D. Loșonți; vol. I, II, III, București, 1992, 1997, 2002.
ALRR-Mar.	=	*Atlasul lingvistic român pe regiuni. Maramureș*, de P. Neiescu, G. Rusu, I. Stan, vol. I–III, București, 1969–1973.
Dialectologie română	=	Matilda Caragiu Marioțeanu, Ștefan Giosu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Romulus Todoran, *Dialectologie română*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1977.
Frățilă, *Contribuții*	=	V. Frățilă, *Contribuții lingvistice*, Timișoara, Editura de Vest, 1993.
Gheție, *Dialectologia istorică*	=	I. Gheție, *Introducere în dialectologia istorică românească*, București, Editura Academiei Române, 1994.
Gheție, *Repartiția*	=	I. Gheție, *Cu privire la repartiția graiurilor dacoromâne. Criterii de stabilire a structurii dialectale a unei limbi*, în SCL, XV, nr. 3, 1964.
Istrate – Turculeț, *Bistrița-Năsăud*	=	G. Istrate, A. Turculeț, *Cercetări dialectale în județul Bistrița-Năsăud*, în FD, VII, 1971.
Ivănescu, ILR	=	G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, Junimea, ediția 1, 1980.
Ivănescu, *Problemele capitale*	=	Gheorghe Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, Iași, 1947–1948 (extras din BIFR, XI–XII, 1944–1945, apărut în 1948).
Petrovici, SDT	=	*Studii de dialectologie și toponimie*, București, Editura Academiei Române, 1970.
Petrovici, *Transilvania*	=	E. Petrovici, *Transilvania, vatră lingvistică a românismului nord-dunărean*, în „Transilvania", nr. 2, 1941.
Pușcariu, *Graiul din Transilvania*	=	S. Pușcariu, *Graiul din Transilvania*, în *Cercetări și studii*, București, Minerva, 1974.
Pușcariu, LR	=	S. Pușcariu, *Limba română*, vol. II. *Rostirea*, București, Minerva, 1994.

BDD-A1286 © 2004-2006 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:57:23 UTC)

Șandru, *Enquêtes*	=	D. Șandru, *Enquêtes linguistiques du Laboratoire de phonétique expérimentale de la Faculté des Lettres de Bucarest, District de Năsăud*, în BL, VI, 1938.
Todoran, *Repartiția*	=	R. Todoran, *Cu privire la repartiția graiurilor dacoromâne*, în *Contribuții la studiul limbii române*, ediție de I. Mării și Nicolae Mocanu, Cluj-Napoca, Clusium, 1998.
Tratat	=	V. Rusu [coord.], *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, Scrisul Românesc, 1984.
Turculeț, *Câmpulung*	=	A. Turculeț, *Graiul din zona Câmpulungului Moldovenesc. Fonetica*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2002.
Turculeț, DR	=	A. Turculeț, *Dialectologie română*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2002.
Țâra, *Nord-estul Transilvaniei*	=	V. Țâra, *Graiul din nord-estul Transilvaniei*, în „Anuarul Institutului de Cercetări Etnologice și Dialectologice", 1, 1979.
Țâra, *Șieu*	=	V. Țâra, *Graiul de pe valea superioară a Șieului (Transilvania)*, rezumatul tezei de doctorat, Timișoara, 1975 (multigrafiat).
Em. Vasiliu, *Fonologia istorică*	=	Em. Vasiliu, *Fonologia istorică a dialectelor dacoromâne*, București, Editura Academiei Române, 1968.

LA PLACE DU PARLER DE LA VALLÉE SUPÉRIEURE DE SOMESUL MARE AU SEIN DU DACOROUMAIN

RÉSUMÉ

Toute analyse exacte de la situation présente du dacoroumain doit se fonder sur la distinction primaire entre les parlers de type nordique et les parlers de type méridional, car la plupart (et les plus importants) des traits dialectaux actuels soutiennent une telle démarcation. Toujours est-il que la distinction Nord – Sud doit être détaillée, avec une délimitation des unités subordonnées hiérarchiquement à la grande aire nordique. Par cette opération de catégorisation on a défini toute une série de sub-aires qui s'entrecroisent et se superposent (partiellement); l'intersection des principaux faisceaux d'isoglosses détermine une zone transylvaine de nord-est qui coïncide de manière quasi-parfaite à l'aire du parler de la Valée Supérieure de Someșul Mare, qui nous apparaît par la suite comme ayant une place privilégiée parmi les parlers nordiques parce qu'il représente une plaque tournante entre les différentes idiomes situées d'une part et de l'autre des Karpates. Ce qui est significatif, de ce point de vue, pour le statut du parler de la Valée Supérieure de Someșul Mare est la simultanéité de ses attaches à des aires différentes et, par cela, son caractère de *parler de transition* entre la Moldavie et la Bucovine, d'une part, et le Maramureș et la Transylvanie, d'autre part. Simultanément à ce caractère de parler de transition, l'idiome de la Vallée Supérieure de Someșul Mare doit être défini comme partie composante du groupe dialectal transylvain, à savoir du parler du nord-est de la Transylvanie, avec certains précisions pour ce qui est des limites de ce parler et de ses particularités.

Institutul de Filologie Română
„A. Philippide"
Iași, str. Codrescu, nr. 2

BDD-A1286 © 2004-2006 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:57:23 UTC)